

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Pavel Kovařík

Zavedené nepořádky.

*Československý fotbal a jeho fanoušci v letech pozdního státního
socialismu*

Established disorder.

Czechoslovak football and its fans during the years of late state socialism.

Praha 2019

Vedoucí práce: Mgr. Kamil Činátl, Ph.D.

Poděkování

Rád bych v první řadě poděkoval svému školiteli Kamilu Činátlovi za vstřícnost, ochotu pracovat se mnou na nekonvenčním tématu a v neposlední řadě i za prostor pro autorskou volnost, kterou mi jako vedoucí práce poskytl. Můj velký dík patří také Miroslavu Michelovi, který mne ochotně provázel prvními roky mého studia na Ústavu českých dějin a i v raných fázích tohoto výzkumu mi poskytl cenné rady, kontakty a nakonec i možnost část celého textu publikovat. V neposlední řadě patří moje poděkování i Janu Randákovi za prostor, který mému projektu dal na svém semináři. Oběma jmenovaným patří můj vděk i proto, že si vybrané pasáže textu přečetli a na osobních schůzkách okomentovali, přestože je k tomu nikdy nevázala žádná formální povinnost.

Mimo prostředí Filozofické fakulty mi s prvotní orientací v celém tématu pomohl zejména Jan Lomíček z Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea a František Kolář z Fakulty tělesné výchovy a sportu. Nemalý dík patří také všem zaměstnancům Národního Archivu i Archivu bezpečnostních složek, kteří věnovali úctyhodné úsilí komplikovanému zpracování mých často velmi volně formulovaných badatelských požadavků v nezpracovaných archivních fondech.

Celý proces mého studia i vznikání absolventské práce by se však neobešel bez podpory nejbližší rodiny a mojí partnerky Andrejky, která jako vždy s nadhledem a grácií snášela mezilidsky náročné poslední týdny před odevzdáním finální verze textu.

Především však děkuji všem fanouškům a příznivcům československých fotbalových mužstev 80. let, bez jejichž ochoty podělit se o své vzpomínky a paměťové materiály by tato práce nikdy nemohla vzniknout.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 14. srpna 2018

.....

Abstrakt

Diplomová práce prezentovaná pod názvem *Zavedené nepořádky: Českoslovenští fotbaloví fanoušci v letech pozdního státního socialismu* tematizuje československé fotbalové chuligánství z historické perspektivy s důrazem na kontextualizaci celého fenoménu na poli českých soudobých dějin. Zabývá se nejen přiblížením nejrůznějších reálií z každodenního fungování této velmi specifické komunity, ale tematizuje i širší otázky spojené se vztahem jejích členů ke společenským pořádkům v nichž sami žili a které je obklopovaly. V celé práci jsou na jedné straně přijata některá základní teoretická východiska teorie subkultur, ale zároveň práce nabízí i interpretační alternativy inspirované koncepty socialistické každodennosti. Celý text je tak nejen popisem fungování velice specifického společenství fotbalových fanoušků pozdního státního socialismu, ale zároveň příspěvkem k širší debatě o povaze pozdního státního socialismu v posledních letech svého trvání.

Klíčová slova

Československý fotbal, fotbalové chuligánství, pozdní státní socialismus, subkultura, popkultura

Abstract

The following thesis titled *Zavedené nepořádky: Českoslovenští fotbaloví fanoušci v letech pozdního státního socialismu* thematises Czechoslovak football hooliganism from a historical point of view with a special emphasis on the contextualisation of the whole phenomena into the field of the Czechoslovak contemporary history. It is specifically concerned with detailing various aspects of this specific community's everyday life but it also thematises broader questions about the community's members relation to the social order in which they themselves lived and were surrounded by. On one hand, the thesis accepts some basic aspects from the subcultural theory, but at the same time it offers interpretative alternatives inspired by the concepts of socialist everydayness. The whole thesis is thus not only a description of a very specific community of football hooligans in the era of late state socialism but also a contribution to a broader discussion on the character of late state socialism in the last years of its duration.

Key words

czechoslovak football, football hooliganism, late state socialism, subculture, popculture

Obsah

Úvod.....	7
1 Proč vlastně?.....	10
1.1 Pátrání po původu.....	10
1.2 České soudobé dějiny jako badatelské pole.....	11
1.3 Alternativní kultura, autonomie a život na okraji.....	17
2 Mezi fotbalovými fanoušky.....	21
2.1 Pramenná základna a proces výzkumu.....	21
2.2 Diváci, fanoušci, chuligáni a další metodologické výzvy.....	26
3 Bolesti Československého fotbalu.....	31
4 Fanoušci jako chuligáni.....	33
4.1 Násilí.....	33
4.2 Subkultura a kulturní transfer.....	39
4.3 Subkultura a styl.....	43
5 Chuligáni jako fanoušci.....	47
5.1 Bezpodstatná represe a bezvýznamný vzdor.....	47
5.2 Klubové společenství.....	51
Závěr.....	61
Prameny a literatura.....	64
Přílohy.....	67

Úvod

Absolventská práce *Zavedené nepořádky: Československý fotbal a jeho fanoušci v letech pozdního státního socialismu* je textem, který vznikl původně jako studentský příspěvek v rámci projektu Courage, jenž se věnoval otázkám kulturního dědictví disentu a nejrůznějších nezávislých skupin v zemích bývalého východního bloku. Ve zkrácené podobě tak byla výrazná část textu roku 2018 publikována v knize *Rizika jinakosti: kulturní opozice před rokem 1989 jako předmět výzkumu*.¹

Jako diplomovou práci se podařilo tuto studii prezentovat v rozšířené a kompaktnější podobě, která v některých pasážích doplňuje původní text o další realie a zároveň důkladněji popisuje celkovou konceptualizaci a metodologii výzkumu.

Téma vývoje a hledání kořenů nejrůznějších zájmových komunit a subkultur spojených s fotbalovým prostředím není ani v českém prostředí nijak nové. Zkoumání celého tématu se zaměřením na období pozdního státního socialismu bylo však doposud jen velmi řídké zpracováno a objevuje se spíše jen v rámci nejrůznějších kontextualizací pozdějšího vývoje na chuligánské scéně 90. let.

Proto se předkládaný text důkladně zabývá otázkou, v čem spočívá přidaná hodnota zpracovávání podobného tématu z historické perspektivy. V úvodní kapitole nazvané s odkazem na dodnes ikonický film o československých fotbalových chuligánech *Proč vlastně* jsou tak formulovány základní badatelské otázky celé práce a jejich vztah ke stávající debatě o českých soudobých dějinách. Úvodní pasáž popisuje nejrůznější metodické kontexty a výkladové rámce, které se mohou vázat nejen k této velmi specifické komunitě, ale i k dalším podobným zájmovým společenstvím pozdního státního socialismu. Základní badatelskou ambicí je tak snaha obohatit diskuzi o povaze poslední dekády komunistické vlády v Československu.

Jestliže je posun směrem k historickému zpracování celého tématu čtenáři prezentován jako výrazný prvek předurčující povahu celé studie, bylo by vhodné přiznat a pojmenovat některé obtíže, které proces výzkumu v tomto ohledu přinesl. Popisem pramenné báze, jejich charakteristik i způsobu, jakým se nakonec promítly do konečné podoby tohoto textu se zabývá druhá kapitola. Zároveň rozvádí některé rozpory vyplývající z diskuze popsané v předchozích pasážích textu a s odkazem na sekundární literaturu připomíná dva klíčové metodologické koncepty, které předurčily čtení a interpretaci nashromážděného korpusu

¹ MICHELA, Miroslav a Václav SIXTA. *Rizika jinakosti: kulturní opozice před rokem 1989 jako předmět výzkumu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2018. Varia.

pramenů.

Tomu odpovídá i celková kompozice celé práce. Analytické pasáže jsou vystavěny jako dva navzájem nezávislé celky, z nichž každý se zabývá jedním z možných způsobů interpretace pramene. Názvy obou kapitol jsou záměrně vztaženy jeden ke druhému v určité významové opozici. Čtenáři jsou tak nabídnuty dva pohledy, které mohou být zároveň dvojitým řešením v úvodu položených otázek. Ani jedna z nich však není preferována jako kvalitnější či historicky objektivnější.

V kapitole *Fanoušci jako chuligáni* jsou prezentovány vybrané fenomény ze života československých fotbalových fanoušků, které nezdárákdy připomínají fungování ostatních subkultur východního bloku. Připomenuta je podoba fotbalového násilí, některé významy ukryté v subkulturním stylu tehdejších fanoušků i v mnohém pozoruhodný proces kulturních transferů ze západní Evropy.

Tyto a mnohé jiné aspekty v životě tehdejších fotbalových fanoušků by jim snadno otevíraly cestu mezi ostatní komunity neorganizované mládeže tehdejšího Československa, které žily v otevřeném napětí se společenským systémem, jenž je toho času obklopoval.

S postupným rozvíjením celého badatelského projektu a rozšiřováním pramenné báze však ze shromážděných pramenů vystupovaly výpovědi, které podobný výklad stále více komplikovaly. Interpretační alternativě ve vztahu k teorii subkultur se tak věnuje poslední kapitola s názvem *Chuligáni jako fanoušci*.

S připomínkou jinak komplexnějších konceptů fungování každodenního života v pozdním státním socialismu se text zabývá těmi aspekty života fotbalových fanoušků, které konfliktní povahu ve vztahu k jejich okolí nikdy neměly. Pozastavuje se například nad schopností akceptovat symboly, které vznikaly zcela mimo jejich komunitu a vtisknout jim vlastní význam. Zároveň připomíná zdánlivě banální momenty jejich každodenního života, vznikání nejrůznějších sociálních vazeb a možností vlastní sebeorganizace uvnitř jejich specifického společenství.

V tomto slova smyslu poslední pasáž nabádá případné další zájemce o celou problematiku především k určité interpretační opatrnosti. Nadšené přijetí romantizovaného příběhu subkulturního konfliktu a vzdoru vůči zavedenému řádu a jeho pořádkům by totiž mohlo ostatní a neméně důležité aspekty života v komunitě fotbalových vlajkonošů upozadit a celé téma tak poněkud trivializovat.

I to je důvodem, proč tento absolventský text ve svém závěru nenabídne jasně formulovanou tezi, která by byla dobře čitelnou a jednoznačnou odpovědí na otázky formulované v první

kapitole. Navzdory tomu, že práce čtenáři prezentuje s jistou nadsázkou „otevřený konec“, několik tezí vztahujících se k otázkám z úvodní pasáže přesto nabídne.

Celý proces vznikání této diplomové práce byl v mnohém specifický a provázely jej některé poměrně závažné komplikace. K dispozici dosud není například relevantní sekundární literatura, která by umožnila základní orientaci v reáliích fungování této komunity a umožnila intenzivnější interpretační práci a formulování silnějších tezí. I samotné shromáždění konečného korpusu pramenů provázely jisté nesnáze. Osobní setkávání a snahy získat osobní sbírky nejen k nahlédnutí, ale i k pořízení alespoň skromných reprodukcí, nebylo vždy komunikačně jednoduché a málokdy se podařilo navázané kontakty zcela vytěžit.

I proto zůstává téma československých fotbalových vlajkonošů v poslední dekádě vlády Komunistické strany v Československu nadále přitažlivou badatelskou výzvou s velkým potenciálem do budoucna. Věřím, že i následující stránky mohou být pro další rozvíjení zájmu o tuto jedinečnou komunitu přínosem.

1 Proč vlastně?

Fenomén fotbalového chuligánství jako předmět výzkumu ve vztahu k českým soudobým dějinám

Následující kapitola nabízí sumarizaci některých specifík, která výzkum vybraného tématu provázejí z historických pozic. Na rozdíl od dosud bohatě se rozvíjejících výzkumů sociologického zaměření je nutné samotnou badatelskou otázku přizpůsobit, tak aby nabízela produktivní prostor k interpretaci i ve vztahu k širším problémům výzkumu českých soudobých dějin. Témata, jakými jsou totalitní povaha komunistické vlády v československu se přeneseně prolínají i v debatách o povaze komunitních aktivit nejrůznějších společenských skupin 80. let. Problematizovány jsou tak otázky, které na tomto poli přináší například koncepty kulturní opozice, alternativní kultury a vytváření autonomních sfér mezi nejrůznějšími subkulturami. V kapitole je na několika příkladech demonstrováno, jakým způsobem se v českém mainstreamovém narativu postupně prosadily konkrétní interpretační rámce a jaké má jejich přijímání důsledky pro bádání na tomto poli. Odkaz na ikonický snímek o tehdejších fotbalových chuligánech v názvu kapitoly nakonec odkazuje na jistou nutnost reformulovat výzkumnou otázku a je zároveň nastíněním celkového badatelského pojetí prezentovaného textu.

1. 1 Pátrání po původu

V roce 1987 československou veřejnost zastihl na svou dobu poměrně brutální příspěvek do tehdy rozšířené diskuze nad nežádoucím směřováním soudobé mládeže. Film *Proč Radka* Johna a režiséra Karla Smyczka se v mnohém dotýkal hranic toho, co stříbrná plátna ve veřejně přístupných kinech ještě mohla snést a i když svému věhlasu vděčí patrně spíše pro několik otevřeně násilných scén než vyprávěnému příběhu, stal se nepochybně kultovní záležitostí a zanechal v české kinematografii 80. let patrný otisk.

Scénárista Radek John se tehdy rozhodl své filmové vyprávění důsledně uzavřít a dnes ikonicky známý název filmu nenechat viset v neurčitém prostoru divákovy fantazie. V duchu dobové víry v exaktní odpovědi na společenské otázky nabídnu poslední minuty filmu silnou scénu, která mnoho prostoru k pochybám a dalšímu tazání nedává. Zastavme se proto na chvíli u filmového okamžiku, jenž by diskurzivní analytici jistě mnohem pečlivěji popsali jako komunikační situaci. V několika záběrech zde lze sledovat symbolicky vyjádřené

základní kontury problému, o který se následující text zajímá.

Nekompromisní atmosféru soudního jednání i bouři osobních emocí na chodbě střídá záběr do prázdné soudní síně. V jejích lavicích usedá Radek John roli filmového redaktora a jménem svých čtenářů, ve skutečnosti však reálných diváků filmu, se ptá po původu chování mladých spartánských chuligánů, kteří v létě roku 1985 na své cestě do Bánské Bystrice zdemolovali několik železničních vagónů. Odpověď na plátně vyjeví v roli soudního znalce skvěle vybraný český herec Leoš Suchařípa. Ten pak s odbornou samozřejmostí nepochopitelné konání mladých mužů zděšené československé společnosti sedící v kinosálech vyloží. Fotbaloví fanoušci, jejich rodiny, advokáti ani soudní ostraha je v jejich rozhovoru neruší; soudní síň je prázdná a ve vzduchu tak zůstávají viset jen otázka a odpověď, obě, jakoby vzdálené od filmového příběhu, jenž zároveň pomáhají vyprávět. Původ deviace je pojmenován, závada odstraněna rozsudkem a nešťastný příběh se může pozvolna uzavřít.

Známa scéna z filmu snad o něco lidštěji poukazuje na některé mrtvé body, které nám současné českojazyčné zpracovávání tématu fotbalových fanoušků zakrývá. Je zbytečné celkový dosah filmu dramaticky přeceňovat, byť některé předsudky a trivializace jistě napomohl upevnit. Zájem o tuto komunitu jakoby však provázelo silné předporozumění pramenící ze svým způsobem nehybného výchozího bodu. Tvrdé jádro fotbalových fanoušků tak může být chápáno jako přirozeně nenormální, škodlivé a nebezpečné. Tak se nejrůznější příznivci fotbalových klání mnohdy stávají předmětem unáhlených psychologizací a až příliš často připomínají prosté součástky neosobních společenských struktur, které mají údajně jejich chování předurčovat.

Fotbal a jeho diváci jsou námětem nemalého množství studentských prací napříč fakultami i obory. Pohled do veřejně přístupného repozitáře Univerzity Karlovy nabídne po zadání hesla "fotbaloví fanoušci" celkem 1987 výsledků, které se na tato klíčová slova nějakým způsobem odkazují, a menší, i když stále úctyhodné množství textů téma chápe jako základní předmět výzkumu.

Hned v prvním výběru upoutají zadavatele často velmi přímočaré názvy jednotlivých absolventských textů. *Fotbaloví fanoušci a jejich "nepřátelé" - média a bezpečnostní složky*²; *Agresivní projevy a postoje fotbalových fanoušků Slavie Praha*³; *Fotbaloví diváci na českém*

2 BREJTROVÁ, Kamila. *Fotbaloví fanoušci a jejich "nepřátelé" - média a bezpečnostní složky* [online]. 2013 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/100465>.

3 HROMÁDKA, Tomáš. *Agresivní projevy a postoje fotbalových fanoušků Slavie Praha* [online]. 2012 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/111254>.

území v letech 1919–1925: jejich chování a projevy násilí při fotbalových zápasech.⁴ Metodologické pasáže v těchto studentských pracích zároveň nejčastěji kopírují hranice vytyčené českojazyčnou literaturou a tematicky se zpravidla odkazují na teorii subkultur, jejíž klasické texty jsou v českém prostředí dobře zmapovány.⁵ Komplexnější argumentace původních autorů však na stránkách absolventských prací vystoupí v tvrdších a nesmlouvavějších podobách.

Z prostředí akademických institucí projevují zájem o tematiku fotbalového chuligánství v českém prostředí zejména sociologové, zpravidla ve snaze odhalit kořeny chování, které je více či méně otevřenými formulacemi považováno za jistou formu společenské deviace. I domácí produkce zde nabízí několik poměrně obsáhlých textů a vzhledem k již zmíněnému zájmu studentů o tuto problematiku se můžeme těšit na jejich další rozšíření.⁶

Jednou ze studentských prací, které se později dočkaly publikace v rámci antropologického časopisu *Lidé města*, je například etnograficky pojatý text Petra Sešína z roku 2014, který sleduje základní vývojové linky formování radikální scény okolo tradičního pražského klubu Bohemians Praha.⁷ Blížeji k historické perspektivě ovšem celé téma posouvá až další vydaná absolventská práce Ondřeje Barana.⁸ Není to jen odkaz na výzkumnou praxi orální historie a připomínkou jejích hranic ve vztahu k objektivizujícím ambicím, tak jako ji u nás reprezentuje například Česká asociace orální historie, co přivádí Ondřeje Barana a jeho text blíže k základním otázkám historické práce. Vedle sympatické výzvy k lidskému pochopení fotbalových fanoušků tam, kde jindy převládá ostrakizace a představy o sociálně podmíněné frustraci hraničící s dehumanizováním, je příspěvek zajímavý ještě v jednom aspektu.

4 KOLAFA, Martin. *Fotbaloví diváci na českém území v letech 1919-1925. Jejich chování a projevy násilí při fotbalových zápasech* [online]. 2011 [cit. 2019-07-28].

5 DANIEL, Ondřej, Tomáš KAVKA a Jakub MACHEK. *Populární kultura v českém prostoru*. Praha: Karolinum, 2013.

SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: Od deviace k fragmentaci* [online]. 2015 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: http://soced.cz/wp-content/uploads/2015/04/STUDIE_Subkultury-mládeže.-Od-deviace-k-fragmentaci_Final.pdf

KOLÁŘOVÁ, Marta a Anna ORAVCOVÁ. *Revolta stylem: hudební subkultury mládeže v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011.

6 SLEPIČKA, Pavel. *Sportovní diváctví*. Praha: Olympia, Spartakus, 1990

MAREŠ, Miroslav, Josef SMOLÍK a Marek SUCHÁNEK. *Fotbaloví chuligáni: evropská dimenze subkultury*. Brno: Centrum strategických studií, 2004.

SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*. Praha: Grada, 2010.

SMOLÍK, Josef. *Fotbalové chuligánství: historie, teorie, a politizace fenoménu*. Karlovy Vary: Zdeněk Plachý, 2008.

7 SEŠÍN, Petr. *Proč Bohemák napadá Bohemáka?* [online]. 2014 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: http://lidemesta.cz/assets/media/files/16-2014_3/Sesin.pdf

8 BARAN, Ondřej. *Proměny tzv. fanouškovských projevů v 1. a 2. české fotbalové lize (zvláště s přihlédnutím k vývoji po roce 2006)* [online]. 2015 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/148419>.

1.2 České soudobé dějiny jako badatelské pole

Baranova práce totiž vyšla po jistém přepracování jako studie v kolektivní monografii *Střípky mozaiky: každodenní život české společnosti v období normalizace a transformace z pohledu orální historie*, editované historiky Přemyslem Houdou a Miroslavem Vaňkem.⁹ Dějiny každodennosti jsou atraktivní historickou disciplínou s velkým konfliktním potenciálem ve vztahu k obecně zažitému událostnímu dějepisectví. Zejména pro české soudobé dějiny se pak jedná o přístup, který nelze opomíjet.

Pokud v diskuzi o povaze českých soudobých dějin podtrhneme nejvýraznější pohyby uplynulých let, octneme se v podstatě ve sporu o vhodný přívlastek politického režimu v čele s Komunistickou stranou Československa v jednotlivých dekadách jeho existence. Dějiny každodennosti se tak ocitají v roli pomyslného vyzývatele představ o totalitní povaze komunistické vlády.

Vláda KSČ charakterizovaná jako režim stojící nad společností jako celkem a schopný ji také jako celek ovládat je dnes spíše karikovaným obrazem. Jakási ideální všemocná diktatura dostává nejrůznější komplexní otázky výzkumu soudobých dějin do svazujícího rámce, který je dnes oprávněně kritizován jako zjednodušený, binární a dichotomický. Zatímco spory o represivní povahu a ambice československých vládních struktur v 80. letech se v průběhu let alespoň mezilidsky uklidnily, cesta ke konsenzu není o nic méně klikatá a vzdálená než před několika lety.

A tak zůstává otázka směřující k popisu společnosti pozdního státního socialismu buď jako společnosti všemocným režimem ovládané nebo naopak společnosti, která má svou autonomní žitou zkušenost, stále důležitým orientačním bodem v současné české historické debatě.

Pokud má mít snaha o uchopení tématu fotbalových fanoušků 80. let z historických pozic svou přidanou hodnotu, je možné ji hledat právě zde. Toto velmi specifické společenství pozdního státního socialismu může nejen rozšířit naše poznání o procesu dožívání tohoto projektu o další realie, ale být zároveň v jistém smyslu výpovědí o něm samém a také o debatě, kterou na této půdě vedeme.

Zajímavá napětí s interpretačním potenciálem zde vznikají v mnoha vrstvách a jsou komplikovanější než prostý údiv nad všeobecně zažitými obrazy nespoutaného násilí.

⁹ VANĚK, Miroslav a Přemysl HOUDA. *Střípky mozaiky: každodenní život české společnosti v období normalizace a transformace z pohledu orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2016.

Neklidní mladíci z československých fotbalových tribun tak mohou jistě přidat svůj střípek mozaiky, které se tak usilovně snaží sbírat nejen Miroslav Vaněk.

Badatelské pole pro podobně široké výzkumné ambice však bude nutné upřesnit a dát mu jasnější kontury. Jestliže jsou sociologicky pojaté studie o fotbalových fanoušcích v našem prostředí převážně vztaženy k původu a povaze jejich vlastního chování, zůstává zde velký prostor k rozšíření našich badatelských aktivit.

"Pane profesore, proč tito mladí muži jednali, tak jak jednali" je jistě legitimní otázka, ať už ji klade filmový Radek John nebo skuteční akademici společenských věd. I odpověď na ni může mít velmi pestré podoby sahající od strohé studentské tvrdosti až ke čtenářsky těžko přístupným tezím, dotýkajících se samotného smyslu lidského konání. Johnova otázka "Proč, pane profesore?" může být tedy produktivním výchozím bodem pro mnoho seriózních projektů, jejichž legitimitu tázání lze zpochybňovat jen těžko. Stejně slibný potenciál má však i jistý posun v samotném tázání. "Proč vlastně, Radku Johne?"

Předkládaná práce je tedy pokusem posunout badatelskou ambici a rozšířit tak sbírku textů, které se snaží prostřednictvím pohledu pod skořápku nejrůznějších zájmových skupin formulovat tezi o povaze celé společenské reality, v níž tito lidé žijí.

Dříve, než představy o všudypřítomné a eticky závadné povaze komunistické vlády zkomplikoval v českém prostředí svou dnes již klasickou knihou Michal Pullmann¹⁰, zabýval se obdobnou kritikou ruský antropolog Alexej Jurčak, který byl ostatně pro českého autora klíčovým inspiračním zdrojem.¹¹

Jurčak chápe již zmíněné binární opozice jako širší interpretační rámec, který přesahuje pouhé napětí mezi ovládajícími a ovládanými. V samotném jazyce historických a publicistických textů je podle něj zakódován neautentický rozpor mezi vládou a lidem, veřejným prostorem a vnitřní emigrací nebo třeba legální a šedou ekonomikou.

Jednou z těchto klíčových dichotomií je zcela jednoznačně napětí mezi alternativní a oficiální kulturou, které je u nás od nepaměti předmětem neutuchajícího badatelského zájmu. Zajímavé je i ve vztahu k výše řečenému, neboť se dotýká nejrůznějších okrajových komunit a subkultur mládeže, jež je možné s fotbalovými fanoušky snadno konfrontovat.

Sledující odrazy jurčakových tezí v reáliích socialistického Československa, zmiňuje roli nejrůznějších okrajových komunit a subkultur v procesu vyjednávání představového konsenzu

10 PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.

11 JURČAK, Aleksej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum, 2018.

i Michal Pullmann, když připomíná například vizuálně výrazné průvody „depešáků“ pražskými ulicemi z roku 1988.¹² Představa o nejrůznějších zájmových komunitách socialistické společnosti, které žijí svůj autentický socialismus mimo ideologický svět vládních struktur, i těch, kteří jsou s těmito strukturami v otevřeném konfliktu, má však v českém prostředí silnou, a troufám si říci i badatelsky protežovanou alternativu.

Koncept kulturní opozice a alternativní kultury pojatý jako občansky aktivní sféry, která v dobách vlády komunistické strany vytyčuje samotné hranice lidské svobody, zůstává velmi oblíbeným přístupem. Zároveň je zaštitěn velkými jmény české historiografie moderních a soudobých dějin a alternativní nebo také neoficiální kultury se dočkaly v českém jazyce prvního syntetizujícího textu poměrně dávno.

Kolektiv autorů zaštitěný sociologem Josefem Alanem sestavil poměrně pestrý soubor studií pod sebevědomým názvem „*Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945 – 1989*“.¹³ Samotný pojem alternativní kultury je zde opět definován ze sociologické perspektivy, a i když koncepce *tří kultur*, jak ji Alan popisuje, na první pohled nekoresponduje s podvojným pojetím společenského konfliktu Československa 80. let, zůstává základním výkladovým rámcům tohoto pojetí přece jen věrný. Alternativní kultury zde vytvářejí často otevřeně politizovaný svět, který jakoby měl své občanské poslání nebo, jak Alan doslova píše, je *úběžníkem Charty 77*.¹⁴ Celý pojem alternativní kultury je zde konstruován za pomoci dobře známého souboru významů, jakým je například představa o vnitřní emigraci všech, kteří žili mimo ni. Naopak, prožitky na okraji společnosti, kde se undergroundová hospoda čtvrté kategorie stává jakousi v čase posunutou obdobou pražské prvorepublikové kavárny, je v tomto pojetí klíčovým zdrojem autentické a hodnotné kultury s celospolečenským přesahem.¹⁵ Takto definovaná alternativní kultura je pak vlastně hodnotou sama o sobě a stává se dle Alana „motorem občanské společnosti.“ Průnik z tohoto okraje ven je možný jedině slabostí či selháním režimu, který je v ideálním případě schopen masovou kulturu ovládat a jakoukoliv jinou sféru marginalizovat.

Jakési autonomní prožitky v každodenní realitě pozdního státního socialismu však rozhodně nemusejí mít prvoplánově politický podtext a bylo by nespravedlivé českojazyčnou produkci jako celek z takto zjednodušené interpretace podezírat.

12 PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*, cit. d. (pozn. č. 10), s. 124-125.

13 ALAN, Josef, Tomáš BITRICH, Martin MACHOVEC, Tomáš VRBA, Jiří GRUNTORÁD a Vladimír JUST. *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945-1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

14 Tamtéž, s. 20.

15 Tamtéž, s. 33.

Z nejčerstvějších aktivit na tomto poli lze zmínit sbírku studií historiků mladší generace spojených s Centrem studia populární kultury a vydanou pod názvem *Kultura svépomoci: ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*.¹⁶ Svým zájmem o fenomén svépomoci jako širšího společenského postoje se opatrně dotkli dalších hranic, které může pojem subkulturní autonomie ve vztahu ke každodenní realitě 80. let vykreslovat. Jmenovaná kniha je jen jedním z mnoha počínů poslední doby, které napovídají, že otázka vztahu mezi mechanismy společenské kontroly a nezávislou sférou v podmínkách dožívajícího projektu státního socialismu bude o poznání náročnější výzvou, než jen poslední dobou stále frázovitější zesměšňování binárně pojatých textů o vztahu represe a rezistence.

Není tedy důležité, zda jsou nám představy o existenci normalizační šedi blízké či ne. Obraz jakési neutěšené šedi zůstává pro práci s pojmem alternativní kultury klíčový. V kontextu poslední desítky let komunistické vlády totiž naplňuje pojem alternativa jeho vlastním významem. I proto budou snahu vystopovat jakousi alternativu v každodennosti socialistického Československa provázet ony dobře známé obrazy ve lži žijících zelinářů ještě velmi dlouho. Obrazy, sloužící jako kulisa, na jejímž pozadí může pestrost a s ní i význam nezávislých komunit lépe vyniknout.

Je to právě etická rovina, která na tomto místě celou problematiku ještě více komplikuje. Když Yurčak v úvodu své knihy popisuje modely fungování socialistické společnosti, které potřebují své „aktéry v maskách,“ jejichž jazyk se rozpadl na oficiální či veřejný a skrytý, soukromý, připomíná i ikonickou Havlovu esej z konce sedmdesátých let.¹⁷ „Moc bezmocných.“ Její morálně vyhocený obraz společnosti, kde konformní a neautentické vzývání hesel na veřejnosti je eticky zavržením hodné, jako život ve lži, je exemplárním případem Yurčakovy teze. To má pro zájem o jednotlivé subkultury a alternativní životní styly své důsledky. Stávají se totiž oněmi romantizovanými nositeli eticky hodnotnějšího života v pravdě.

16 DANIEL, Ondřej. *Kultura svépomoci: ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017. Varia / Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

17 JURČAK, Aleksej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*, cit. d. (pozn. č. 11), s. 31.

1.3 Alternativní kultura, autonomie a život na okraji

Pro konkrétnější připomenutí podobných přístupů k alternativním kulturám se můžeme vrátit k osobnosti Miroslava Vaňka, jako výrazné tváři ve výzkumu těchto témat. Jeho velkoryse pojatou knihu *Byl to jen Rock and Roll?* ostatně zaštitil svou autoritou přímo Václav Havel, ¹⁸když sepsal úvodní slova celé publikace: „V dobách nesvobody, kdy si moc vynucuje loyaltitu občanů, či alespoň jejich mlčení, bývá kultura vystavena obzvlášť těžkým zkouškám. Pokud odolává, je pronásledována a potlačována, pokud podlehne, popře sebe samu. Bez svobody nemůže existovat, chce-li být něčím víc než jen zapomenutelnou vlnou obecného vkusu.“¹⁹

Miroslav Vaněk je zároveň akademikem, který v jistém smyslu reprezentuje celý jeden směr přístupů zacházení s pojmy jako jsou alternativní kultura, subkultura a každodennost státního socialismu. Na stránkách jeho textů jsou podobné fenomény často spojovány s vyššími hodnotami lidské svobody a boje v její prospěch. Děje se tak velmi přímočarým autorským projevem, který čtenářům v pracích *Byl to jen Rock and Roll?* a *Ostrůvky svobody* nabízí historicky dobře uchopitelné, srozumitelné a společensky atraktivní pojetí výše jmenovaných pojmů.²⁰

V knize *Byl to jen Rock and Roll?*, o jejíž pozici v nastíněné diskuzi ostatně napovídá návodná otázka v jejím názvu, se pro Vaňka samotná elektrická kytara stává jakýmsi romantizovaným artefaktem, doslova zbraní symbolické rebelie, jež napomáhá stmelit latentní sílu ideově dosud nesourodé mládeže. Své úvahy pak uzavírá odkazem na citát protagonisty bostonské blues-rockové kapely Ultimate Spinach Jeffa Baxtera, „Držíte-li v rukou kytaru, držíte svobodu, symbol celé jedné generace.“²¹ Podobná romantizující dikce je pro Vaňkovy texty o alternativních kulturách příznačná a je zajímavým momentem v diskutované problematice.

Do obdobně vystavěné interpretační konstrukce lze však integrovat mnohem širší a pestřejší škálu nejrůznějších komunitních aktivit mladé generace 80. let, jak ostatně ukazuje další Vaňkem obsahově silně ovlivněná práce, nazvaná *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Mezi komunitami vznikajícími okolo

18 VANĚK, Miroslav. *Byl to jen rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989*. Praha: Academia, 2010. Šťastné zítřky.

19 Tamtéž, s. 9-10.

20 VANĚK, Miroslav. *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002.

21 VANĚK, Miroslav. *Byl to jen rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989*, cit. d. (pozn. č. 18), s. 27.

nejrůznějších hudebních žánrů nebo volnočasových aktivit však jednoznačně vyniká prostředí československého undergroundu, které pravděpodobně nejvýrazněji rámcuje chápání pojmu alternativní kultury jako jakéhosi média nesoucího autentickou a přirozenou podobu osobní svobody. Pozoruhodným momentem je v tomto ohledu stylisticky výrazná síť metafor, ve které se diskuse z velké části odehrává.

Příznačný svět jakési okrajové kulturní pestrosti ponořené v obecné každodenní šedi a jakýchsi ostrovů či ostrůvků nezávislosti je jedním z klíčových nástrojů, pomáhajících ustanovit jisté předporozumění ve vztahu k vyprávění příběhu české kultury za normalizace. Jako souostroví svobody popsal legendární undergroundové baráky i bývalý disident, aktivista a vlastně i dnešní historiograf undergroundu František Čuňas Stárek.²² Polorozpadlý dům, zpravidla za hranici havarijního stavu, zasazený do depresivní severočeské krajiny 80. let, je tak pro undergroundovou paměť symbolickým ostrovem hned ve dvou dimenzích. Jednak naplňuje jejich představy o prostoru, v němž se může plně realizovat autentická a svobodná kultura a zároveň v sobě zhmotňuje představu ostrova jakési právní svobody v moři veřejného prostranství obtěžkaného tehdy všemocnými paragrafy o výtržnictví a pobuřování.

Stárkova okázalá publikace vypráví příběh ostrůvků svobody především z paměťové perspektivy a prezentuje její obsah zejména jako autentickou vzpomínku. Neuspokojen současnou podobou jinak velmi bohaté, publikační činnosti o undergroundové subkultuře a poukazem na jejich faktografickou nepřesnost se Stárek odvolává na autentičnost svého prožitku a z něj vycházející legitimitu aktéra: „*Z toho plyne, že co si neuděláme sami, to za nás neudělá nikdo. A tady jsme u jádra pudla, proč píšeme a dáváme dohromady tuto knihu: my, aktéři a svědci těch dějů ještě žijem...*“²³ Taková slova jsou přímým voláním po kritice z pozic paměťových studií, která ostatně nezůstala nevyslyšena.

Jedním z textů, které vybízejí v podobném smyslu k obezřetnosti, je studie Martina Mejzra „*Ze tmy na plátna a obrazovky*“ : *Mýtus a historické reprezentace undergroundu*. vydaná v rámci již zmíněného projektu Kultura svépomocí. Mejzrův text stojí za pozornost proto, že sleduje nejenom procesy ustavování oficiální undergroundové paměti, ale i její postupné splývání se zažitou podobou českého narativu soudobých dějin.²⁴

Těsné personální sepětí s identitou signatářů charty a disentu totiž mnoha lidem okolo disentu

22 STÁREK, František a Jiří KOSTŮR. *Baráky: souostroví svobody*. Praha: Pulchra, 2010.

23 Tamtéž, s. 7-8.

24 MEJZR, Martin. „*Ze tmy na plátna obrazovky*“ : *Mýtus a historické reprezentace undergroundu*. In: DANIEL, Ondřej. *Kultura svépomocí: ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017. Varia / Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

otevřelo cestu nejen k požívání nemalé celospolečenské prestiže, ale i k bezprostřednímu uplatnění ve státních institucích porevolučního českého státu. Mytizace celospolečenského významu českého undergroundu tak otevřela další otázky ve vztahu k ostatním alternativním životním stylům, subkulturám i zájmovým komunitám. Kde je vlastně hranice tohoto občansky produktivního a svobodného života v pravdě? Kdo všechno se ještě vejde na pomyslný piedestal společně s kapelou Plastic People of the Universe?

Stále pestřejší paleta nejrůznějších společenských skupin osmdesátých let vystupuje na rádcích popularizačních i akademických textů ze stínů, které na ně každodennost pozdního státního socialismu dlouhé roky vrhala. Z nejčerstvějších událostí na tomto poli stojí za zmínku například Českým lvem oceněný dokument *King Skate*, režiséra Šimona Šafránka. Ani jeho anotace se neobejde bez již vzpomenuých základních kamenů vyprávění o normalizační kultuře: „*O průkopnicích skateboardingu v totalitní šedi Československa 70. a 80. let. Kultovní postavy české skateové historie vyprávějí příběhy zlámaných kostí, nezlomných přátelství a divoké jízdy za svobodou uprostřed komunistické nesvobody.*“²⁵

Vzniká tak široká škála jednotlivých komunit, které se postupně s odvoláním na pojmy nezávislost, alternativa, či přímo kulturní opozice ohrazují proti svému zařazení do ponižujících schémat normalizované společnosti. Hranice i kvalitu konceptu kulturní opozice je proto třeba trpělivě a opatrně testovat. Přikládání této optiky na realie jednotlivých složek tehdejší společnosti by mělo být provázeno jistou obezřetností a vědomím toho, že pojem kulturní opozice je sám o sobě historicky konstruovaným konceptem.

Jakou roli tedy hrají v této hře o kus vlastní úlohy ve velkém příběhu českého osvobození od totality fotbaloví fanoušci z československých stadionů? Podobné otázky jsou zcela jistě atraktivní badatelskou výzvou. Dosavadní nezáměr o jedno z nejvýraznějších společenství mladých Čechů a Slováků, které na sebe dokázalo pravidelně strhávat pozornost svého okolí a koncem osmdesátých let reálně vystoupit ze své marginality, z tématu tvoří přitažlivé a v jistém smyslu dobrodružné badatelské pole.

Zprvu nepočtené hloučky učňovských mladíků, kteří začínali zakládat v ochozech fotbalových stadionů první stálejší „kotle,“ se postupem času rozvinuly ve výrazný společenský fenomén, jenž se setkával se státní mocí nejen v otevřeném konfliktu v podobě

25 Anotace k dokumentárnímu filmu z webových stránek České televize. [online]. 2018 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11784224641-king-skate/>

fyzického násilí. Jakou roli tedy sehrává v debatách o autonomních kulturních sférách tato specifická skupina, která je dodnes konfrontována s povrchní démonizací a jejíž vnímání se často potýká s jakýmsi přirozeně negativním předporozuměním?

V časovém rámci, který by zahrnoval pozdní státní socialismus, se však prozatím objevily jen velmi opatrné pokusy s tímto tématem pracovat. Vlajkonoši pražské Sparty se krátce mihnou v příspěvku Ondřeje Daniela v jedné z prvních českojazyčných monografií věnovaných výzkumu populární kultury²⁶ a o několik let později této skupině věnuje stejný autor skromnou kapitolu ve své knize.²⁷ V rámci populárního projektu Vladimíra 518 vznikla v roce 2013 kniha navazující na jeho dřívější počín věnovaný městským subkulturám, v níž nalezneme příspěvek Jiřího Volka věnovaný fotbalovým fanouškům před rokem 1989.²⁸ Jeho text prezentuje komunitu fotbalových vlajkonošů jako jakousi autonomní sféru, která otevřela prostor jejich nekonformním představám o svobodě: „*Za Husákovy vlády dochází u socialistické mládeže k náhlému osvobození, které mělo v totalitním režimu za následek imunitu vůči komunistické propagandě a neukojitelnou touhu po spontánní zábavě vyjádřenou v zařazení do rebelujícího kmenu – fotbalového klubu.*“²⁹ Život fotbalových fanoušků nabude ve Volkově podání podoby jedinečného prožitku, v jehož jádru se ve skutečnosti skrývá snaha o nalezení svobody v nekončící zábavě bez ohledu na vnější okolnosti. Ambicí předkládané studie je ohledání hranic podobných interpretací. Stojí fotbalové kotle osmdesátých let blíže k punkerům Miroslava Vaňka, kteří si své ostrůvky svobody ve společnosti našli režimu navzdory? Nebo se jejich cesta do ochozů fotbalových stadionů podobá spíše průvodům depešáků Prahou z roku 1988, tak jak je zmínil Michal Pullmann? Položme si otázku, kam vlastně skupinky fanoušků z ochozů stadionu na Bazalech či pražské Letné v tomto prostoru zařadit.

26 DANIEL, Ondřej. *Násilí československé mládeže na konci státního socialismu. Bezpečnostní riziko a téma společenské kritiky*. In: DANIEL, Ondřej, Tomáš KAVKA a Jakub MACHEK. *Populární kultura v českém prostoru*, cit. d. (pozn. č. 5), s. 281.

27 DANIEL, Ondřej. *Násilím proti „novému biedermeieru“: subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2016, s. 45 – 51.

28 VOLEK, Jiří. *Britská nemoc za Husáka*. In: 518, Vladimír. *Kmeny 0: městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*. V Praze: Bigg Boss & Yinachi, 2013.

29 Tamtéž, s. 458.

2 Mezi fotbalovými fanoušky

Specifika výzkumu problematiky fotbalových fanoušků v 80. letech 20. století

Jak bylo nastíněno v předchozí kapitole, zájem o nejrůznější subkulturní i jiné zájmové komunity pozdního státního socialismu zažívá v posledních letech nemalý vzestup a budí pozornost napříč humanitními vědami i mimo ně. Následující řádky jsou připomenutím některých specifíků, která přináší bádání o celém tématu z historické perspektivy. Kapitola je přiblížením samotného procesu výzkumu a prezentuje pramennou bázi, jejíž charakteristiky jej výrazně předurčily. Krátce jsou nastíněny některé další interpretační směry, které shromážděný materiál nabízí, oproti způsobu, jakým byl vytěžen pro potřeby této studie.

V závěru jsou představeny dva základní přístupy, jež zároveň utvářejí pomyslné pilíře analytické části celé práce.

2.1 Pramenná základna a proces výzkumu

Některé zásadní prvky historické práce, jakými je např. ohledávání pomyslného badatelského terénu předvýzkumem sekundární literatury nebo pramenné báze institucionální povahy, se po prvotním nadšení pro celou problematiku ukázaly být mnohem komplikovanější, než jak se na první pohled zdálo.

Ačkoliv je v českojazyčném prostoru dostatek sekundární literatury, která se fungováním sportovního prostředí a fotbalu před listopadovou revolucí zabývá, jedná se spíše o sledování fungování sportovní stránky věci, výkony jednotlivců a výsledky nejrůznějších mužstev. Rozsáhlejší texty, které by nabídly základní soubor reálií z prostředí fotbalových fanoušků a zároveň by napomohly formulovat badatelskou otázku, prozatím k dispozici nejsou. Podobná je situace v otázce pramenů institucionální povahy.

Materiál, který by otevřel cestu ke komplexnímu historickému zpracování výše položených otázek klasickou formou, tak není v českém kontextu plně k dispozici. Tato situace je způsobena také nedostatečným ohledáním pramenů institucionální povahy, které by z pozic represivních složek či sportovních institucí dané doby pomohly rekonstruovat obraz státní strategie v přístupu nejen k rozmáhajícímu se fotbalovému výtržnictví, ale i specifické kultuře vznikající okolo něj.

Tato skutečnost se pochopitelně odrazila ve vnitřním životě předkládané práce a procesu výzkumu, kdy musely být přehodnoceny některé badatelské ambice i povaha studovaného

materiálu. Nevyhnutelný tak byl nakonec i obrat od původních představ o extenzivním archivním výzkumu směrem k intenzivnímu vytěžení poměrně úzké pramenné báze. Původní záměr studovat povahu násilí komunistického režimu ve vztahu k nejrůznějším okrajovým komunitám tehdejší společnosti tak byl přehodnocen ve prospěch otázek položených v předchozí kapitole.

Cílem předkládaného textu ovšem není jen snaha obohatit diskuzi o povaze pozdního státního socialismu o další, dosud méně zpracovanou sondu. Práce tak předkládá skromnou sumarizaci dosavadní dostupnosti archivních materiálů a prezentuje i některé dosud méně akcentované reálie ze života fotbalových vlajkonošů ve snaze usnadnit tak dalším zájemcům o tuto problematiku jejich práci.

V otázce pramenů institucionální povahy výzkum komplikuje především fakt, že pro klíčové fondy ÚV KSČ a ČSTV, nejsou ve sledovaném období k dispozici příslušné inventární pomůcky. Dle sdělení zaměstnanců Národního archivu není celá problematika v těchto fondech podrobněji sledována. V případě rovněž neuspořádaného fondu ÚV ČSTV situaci komplikuje i fakt, že ačkoliv je veden až do konce let 80. let, poslední dekáda vlády komunistické strany v Československu, je v něm zastoupena zcela marginálně a naprostá většina materiálů se pohybuje v období let šedesátých.

Situace u archivních pramenů z provenience tehdejších bezpečnostních složek však překvapivě není o mnoho příznivější. Materiály z Archivu bezpečnostních složek přesto některé zmínky o vybrané problematice obsahují. Jedná se zejména o spisové fondy Ministerstva vnitra na federální republikové úrovni tehdejšího Československa.³⁰ Ačkoliv se rovněž jedná o materiál, který není archivně zpracován, je alespoň veřejnosti přístupný a procházením jednotlivých denních situačních zpráv nabídne některé zmínky o fotbalových výtržnostech a bezpečnostních opatřeních proti nim. Obecně lze konstatovat, že tematické vyhledávání v nezpracovaných archivních fondech je nejen časově náročnou aktivitou, ale především vzhledem k posunu v základních otázkách výzkumu nenabízí badatelsky dostatečně atraktivní materiál. Snaha sledovat podobnou institucionální strukturu, kterou dříve úspěšně badatelsky vytěžili při zkoumání jiných subkultur například Miroslav Vaněk, Ondřej Daniel nebo Michael Polák, se tak v zásadě ukázala být neúspěšná.³¹

³⁰ Archiv bezpečnostních složek, *Oddělení archivních fondů Federálního ministerstva vnitra (2. oddělení)* Archiv bezpečnostních složek, *Oddělení archivních fondů MV ČSR, StB a vojsk MV (3. oddělení)*

³¹ VANĚK, Miroslav. *Byl to jen rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989*, cit. d. (pozn. č. 18), s. 15.

DANIEL, Ondřej, Tomáš KAVKA a Jakub MACHEK. *Populární kultura v českém prostoru*, cit. d. (pozn. č. 5), s. 276.

POLÁK, Michael. „Věšme židy a komouše!“ *Sympatie k fašismu u mládeže v pozdním socialismu*. In: DANIEL, Ondřej. *Kultura svépomoci: ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*, cit. d. (pozn. č. 16), s. 73-74.

Jednou z možných cest, jak v současné době do příběhu československých vlajkonošů seriózně umístit i vládní autority, je opatrné hledání paralel a inspirace v blízkém zahraničí. Konkrétně v Německu postoupil archivní výzkum tohoto tématu o poznání dále a dohledané dokumenty se již dočkaly své historické reflexe mapující například pronikání tajných služeb do sportovního prostředí.³² Hledáním paralel mezi politickými režimy, které symbolicky ztělesňovaly osobnosti Ericha Honeckera a Gustava Husáka, si v jistých pasážích vypomáhá i tato studie.

Otázka konkrétní povahy státních represí tak rozhodně nemohla být po základním zhodnocení stavu archivních materiálů primárním předmětem této studie. Předkládaný text se jmenovaných problémů dotýká proto spíše v odkazech na vzpomínkové materiály, které toho času okolo komunity vlajkonošů vznikaly a vyplouvají na povrch společně se stále častějšími rozhovory s jednotlivými výraznými osobnostmi československých fotbalových kotlů.

Byly to však především osobní sbírky a vzpomínkové příspěvky na komunitních webech, co vytvořilo základní pramennou bázi prezentovaného textu. Lze jen těžko odhadnout, kolik takových sbírek upomínajících jejich majitele na bujaré mládí uprostřed komunity fotbalových fanoušků v našich podmínkách existuje. Profily kdysi výrazných postav fanouškovské komunity na sociálních sítích nebo pasáže věnované historii na jejich webových stránkách napovídají mnoho o existenci roztroušené sítě vzpomínkového materiálu osobní povahy. Tyto prameny bude prozatím velmi těžké získat pro historické účely a téměř nemožné systematicky koncentrovat v institucionalizovaném archivu, přestože i na tomto poli je možné v poslední době sledovat zajímavé projekty s podobnou ambicí ve vztahu k nejrůznějším alternativním kulturám.³³

Situaci zároveň komplikuje skutečnost, že s rozvojem sociálních sítí se celá řada materiálu přesunula z otevřených webových stránek do člensky uzavřených uživatelských skupin a není do nich již možné nahlížet prostým spuštěním internetového prohlížeče. Takto zaniklé weby jsou sice částečně zachovány na platformách zabývajících se archivací webových stránek, ve vztahu ke studovanému tématu však nabízí již pouhé torzo. Mezi takto zaniklé weby tak patří například plzeňská stránka *vyjezdaci.cz* nebo ostravské *thordivision.com*. Jiné komunitní weby však zůstávají v provozu a jsou zdrojem zajímavého vzpomínkového materiálu, který našel

32 LESKE, Hanns. *Erich Mielke, die Stasi und das runde Leder. Der Einfluß der SED und des Ministeriums für Staatssicherheit auf dem Fußballsport in der DDR*, Göttingen, Verlag die Werkstatt, 2007.

DENIS, Mike. „*Soccer hooliganism in the German Democratic Republic*“. In TOMLINSON Alan a Christopher YOUNG. *German Football. History, Culture, Society*, Abingdon, Routledge, 2006.

MCDUGALL, Alan. „*Fighting socialism: fan disorder behind the Iron Curtain*“, In: *The people's game: football, state and society in East Germany*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.

33 Courage, Kulturní opozice – porozumění kulturnímu dědictví disentu v zemích bývalého socialistického bloku. Webové stránky projektu [online]. 2016 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <http://cultural-opposition.eu/>

svůj účel i v tomto textu a jsou uvedeny v seznamu primárních pramenů.

Podklady, které byly získány osobní aktivitou autora mezi jednotlivými fanoušky, zahrnují zejména dvě osobní sbírky ve vlastnictví výrazných osobností tehdejší klubové komunity. Do nich se autorovi při osobních schůzkách podařilo nahlédnout a část pro vlastní potřebu archivovat. Vybraný materiál mapuje život několika fanoušků, kteří většinu svého volného času věnovali životu v klubovém prostředí pražských Bohemians a o poznání početnější a nepochybně i tvrdší společnosti okolo vznikajícího kotle ostravského Baníku. Některé prameny, které nejsou dosud volně přístupné a jejichž reprodukce pochází z archivu autora, tvoří s ústním svolením původních majitelů přílohu tohoto textu.

Zápisky, které si počátkem 80. let vedl jeden z vlajkonošů Bohemians, zprostředkovávají jedinečný pohled do vznikající komunity skalních fanoušků tohoto pražského klubu. Kronika je pramenem zpestřujícím obecně zažitě představy o nekompromisně konfliktním světě fotbalových chuligánů a nabízí obraz, v němž je násilí jen jednou ze stránek života v tomto specifickém společenství. Způsob, jakým se na stránkách kroniky setkává úhledný, až školsky vyhlížející rukopis autora s dramatickými titulky z novinových výstřižků tehdejšího tisku, jako by charakterizoval dvojí povahu aktivit tehdejších fotbalových fanoušků. Amatérská kronika fanoušků Bohemians Praha je zvláštním osobním památkem, který svou estetikou místy sice připomíná anglickou chuligánskou subkulturu, především však zůstává hravou a v mnohém nevinnou vzpomínkou na středoškolská léta v ochozech československých fotbalových stadionů.

Další komunitní materiály, které pro účely této práce poskytl jeden z pozdějších zakladatelů fanklubu Baníku Ostrava, zahrnují například několik básní, desítky fotografií, vybranou část z jinak rozsáhlé osobní knihy výstřižků, a zdokumentovat se podařilo i několik ročníků prvního českého fotbalového fanzinu, který vznikl právě mezi ostravskými fanoušky. Právě s ostravskými fanoušky se zároveň podařilo nahraný rozhovor autorizovat a v rámci spolupráce projektu Courage se serverem *modernidejiny.cz* i zveřejnit.³⁴

Pro lepší orientaci v získaných pramenech bylo tedy nahráno a v osobním archivu autora uloženo několik hodin orálně-historického rozhovoru s jejich majiteli. V tomto ohledu je třeba připomenout, že vzhledem ke specifickému prostředí, z něhož jednotliví nářečníci pocházejí, a povaze sdělovaných informací, nebylo vždy možné vyhovět některým formálním standardům, které pro orálně-historickou práci definovala například Česká asociace orální historie ve svém komplexním etickém kodexu.³⁵

³⁴ Vlajkonoši a normalizace. Z webových stránek projektu *moderni-dejiny.cz* [online]. 2018 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>

³⁵ Etický kodex České asociace orální historie. [online]. 2018 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z:

Vzhledem k tomu, že klíčová pramenná báze má sbírkovou povahu, ať už získanou osobní aktivitou autora mezi fanoušky nebo na nejrůznějších komunitních webech, je vhodné alespoň připomenout jejich základní povahu a nastínit prostor pro kritiku i další interpretaci těchto pramenů.

V tomto ohledu je třeba položit dostatečný důraz zejména na paměťovou povahu dostupného materiálu a prezentované reálie vnímat kritickou perspektivou, kterou nabízí například metodologický aparát paměťových studií. Jedním ze zajímavých momentů vycházejících právě z paměťové roviny zkoumaného materiálu jsou například stopy jakéhosi nostalgického vzpomínání v jednotlivých rozhovorech. Ty nemají jen povahu romantických stesků nad svépomocnými pokusy vyrábět vlastní komunitní předměty nebo pionýrsky imitovat západní vzory. Chování a zevnějšek tehdejších vlajkonošů ostatně již utvořily v rámci této komunity obecně rozpoznatelný styl, který může dobře fungovat například ve schématech stále populárnější retro vlny.³⁶

Další vzpomínky na fotbalové bitky zase v jistých rysech připomínají městské legendy, jež jsou uvnitř komunity v nejrůznějších verzích tradovány. Před vlajkonosi přehající ozbrojenci strážních oddílů železnic, v dřímotu zbití fanoušci Sparty, mladé volavky lákající nezkušené chuligány do předem prohraných bitek nebo příslušníci Státní bezpečnosti, vyšetřující útoky Baníkovců na ruské vojáky, to vše jsou legendy, které svou často sarkastickou povahou vyprávějí varovné nebo odstrašující příběhy pomsty a odplaty. Spojovat vzpomínání na bujarý vnitřní život fotbalových kotlů 80. let s konceptem *urban legends* je do budoucna velmi atraktivní badatelskou výzvou a to i přesto, že atributy, připisované nejrůznějším městským mýtům, budou v tomto případě naplněny doslovně jen těžko.

Zároveň je třeba připomenout, že kritika a interpretace sesbíraného materiálu na základě těchto přístupů není jádrem předkládané studie. Jedná se o nastínění dalších možností čtení, kterými nashromážděný materiál disponuje. V situaci, kdy je nutné vůbec sestavit jakousi pomyslnou událostní mapu a sbírat základní reálie z fungování vybrané komunity, je hodnota těchto pramenů vedle jejich interpretačního potenciálu i jako zdroj prvotních informací o fungování celé komunity. Případy prezentované v tomto textu jako uplynulé události se zpravidla opakují v jednotlivých vzpomínáních nezávisle na sobě, v jiných případech se je podařilo ověřit v citovaných policejních záznamech.

Metodologické ukotvení celé práce tak leží jinde a opírá se o dva klíčové koncepty spojené s výzkumem komunitních aktivit v pozdním státním socialismu a to nejen z historických pozic.

http://www.coha.cz/wp-content/uploads/2018/05/Etický_kodex-COHA_2018.pdf

36 Na jihu Čech v retro stylu. Z webové stránky chachari.cz [online]. 2017 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <http://www.chachari.cz/c-budejovice-banik-2-2-quot-na-jihu-cech-v-retro-stylu-quot-m1846>

2.2 Diváci, fanoušci, chuligáni a další metodologické výzvy

V otázkách zkoumání povahy pozdního státního socialismu byl již vymezen jistý prostor diskuze, který provází ve vztahu ke komunitním aktivitám určitý rozpor. Na jedné straně mluvíme o utváření nejrůznějších autonomních společenství, zaujímajících více či méně aktivní postoje ve vztahu k panujícímu společenskému řádu, a na straně druhé jsou otevírány otázky nepolitického prožívání každodennosti, fungující v hodnotovém rámci, který se s hlavními linkami politického vývoje zcela míjí.

Příznačný je v tomto ohledu jistý terminologický zmatek, který práci s touto tematikou velmi komplikuje. Nejrůznějších typologií fotbalových fanoušků, které se snaží definovat jejich objektivní charakteristiky a určovat hranice mezi jednotlivými skupinami, je i v českojazyčném prostředí hned několik.³⁷ Postupem času se ovšem prosadila typologie, kterou definoval brněnský politolog z Katedry bezpečnostních a strategických studií, Josef Smolík.³⁸ Rozdíly a hranice mezi fotbalovými fanoušky, diváky nebo chuligány jsou komplikované jednak při snaze ustanovit konkrétní kategorie pro další práci a zároveň přijetí podobných kategorií v jistém smyslu předurčuje chápání jejich vztahu k panujícímu společenskému řádu. Od chuligánské ochoty k revoltě, až k jakési divácké pasivní konzumaci fotbalové zábavy. I proto tato studie s žádnou konkrétní typologií fotbalových fanoušků záměrně nepracuje. Způsob, jakým se v tomto komplikovaném období jednotlivé skupiny prolínaly (nebo dokonce vůbec nebyly ustanoveny), je vyjádřen úmyslně zkonstruovanou opozicí v názvech dvou klíčových kapitol textu.

Text tedy po terminologické pracuje s dobovým označením *vlajkonoši*, v případech násilných výtržností hovoří místy o *chuligánech*, a v závěru pracuje s touto hierarchicky nebývale složitou a plastickou komunitou jako s *fotbalovým společenstvím*, jehož povaha je dále vysvětlena.

S přihlédnutím k diskuzi, která charakterizuje vstupní pozici celého výzkumu, se přirozeně nabízejí i dva různé koncepty pro analytickou práci. Teorie subkultur je na půdě výzkumu těchto komunit již zcela etablována a stává se standardně užívaným přístupem i ze strany studentů.

Její vnitřní intelektuální život byl již několikrát popsán a základní teoretické texty se podařilo představit českému publiku. Zájem o nejrůznější subkultury mládeže a jejich aktivity provázely zpočátku výzkumy Chicagské školy o kriminalitu mládeže, následované klasickou

37 MAREŠ, Miroslav, Josef SMOLÍK a Marek SUCHÁNEK. *Fotbaloví chuligáni: evropská dimenze subkultury*. cit. d. (pozn. č. 6), s. 11.

KASAL, Josef. *Kultura a divácké násilí* [online]. 2012 [cit. 15. 5. 2018], s. 28–32. Dostupné z: <http://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/101950>.

38 SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*, cit. d. (pozn. č. 6), s. 153 - 155.

teorii subkultur zosobněnou především přístupy britského směru kulturních studií, známých pod zkratkou CCCS, až k postupnému rozpadání původně ucelených teoretických škol do stále méně přehledné sítě nejrůznějších interdisciplinárních přístupů. Podrobnější charakteristiky tohoto procesu jsou dobře dostupné ve výše citované literatuře.

V kontextu této práce je klíčovým prvkem teorie subkultur její zaměření na interakce mezi okolím a subkulturou samotnou. Ať již zrádná předpona *sub-* u tohoto termínu reprezentuje její osobitost, svéráz nebo přímo jakousi estetickou nízkost, vždy se bude nutně vztahovat k určité majoritní kultuře nebo přímo panujícímu společenskému řádu. Nejrůznější společenské skupiny chápané jako subkultury tak často konstruují dobře uvěřitelné obrazy konfliktu a vzdoru. V rámci této práce jsou problematizovány vybrané jevy, které s podobnou interpretací korespondují. Příběh československých fotbalových fanoušků však po zvážení a důkladném přečtení nashromážděných pramenů nelze redukovat na příběh jakési nedokonalé či nerozvinuté subkultury.

Podle autora knihy *Fotbal plný hříchů* byla československá fotbalová hřiště první ligy uzavřena z důvodů výtržností fanoušků celkem třináctkrát.³⁹ Poprvé se tak mělo stát v říjnu roku 1948, po roce 1980 však ani jednou, a to navzdory obecně uznávané tezi o eskalaci násilí v tomto období. Je to právě problematika časovosti, která zařazení vlajkonošů mezi ostatní subkultury nejvíce komplikuje.

Ohledávat místo, kde došlo ke změně kvality ve fotbalových výtržnostech či projevech fanouškovské kultury, je nebývale složité. Obrazně řečeno, kdy vlastně mělo dojít k přeměně od úsměvných mužů v ofsajdu Karla Poláčka na nezvladatelné devianty Radka Johna?

Českojazyčné práce, které se téma fotbalového fandění snaží alespoň částečně zasadit do nějakého časového rámce, v zásadě přijímají členění na dvě vývojové etapy. Ty se sice přesně nelámou v roce 1989, se širšími politickými změnami přelomu osmdesátých a devadesátých let však souvisejí. Vznikají tak dvě velmi nerovnoměrná období, jejichž smysl a obsah je předurčen hranicemi, které vytyčila právě teorie subkultur.⁴⁰ Jakási doba před-chuligánská, která se má vyznačovat především neorganizovaností fotbalového násilí, by měla zasahovat od 19. století až do poloviny devadesátých let 20. století. Toho času má být střídána etapou moderního fotbalového chuligánství, kdy i v České republice vznikají organizované násilnické gangy podle západoevropského předobrazu.

Takové hodnocení komunity fotbalových vlajkonošů může být funkční, pokud se budeme ptát po kořenech současné chuligánské subkultury. Obrátíme-li však svůj zrak k období

³⁹ FELT, Karel, JEŽEK, Ladislav, *Fotbal plný hříchů*, Praha, Agentura Cesty 1995, s. 105–106.

⁴⁰ MAREŠ, Miroslav, Josef SMOLÍK a Marek SUCHÁNEK. *Fotbaloví chuligáni: evropská dimenze subkultury*. cit. d. (pozn. č. 6), s. 130 - 133.

osmdesátých let jako takovému, bude nutné hledat alternativu, která nezatíží výzkum vědomím o vývoji, jenž následoval.

Robert Edelman, jenž jednu ze svých studií věnoval i svárům mezi moskevskými kluby Spartaku a Dynamo, se v poměrně skromné pasáži svého jinak silně interpretujícího textu krátce pozastaví nad tím nejzákladnějším: „*Spartak možná vyvolával třídní antagonismy a chuligánství, ale byl rovněž populární z mnohem obyčejnějšího důvodu. Ten tým byl dobrý...*“⁴¹

Každodenní splynutí nejrůznějších aktivit spojených s fotbalem a životního koloritu obyvatel socialistických států zájmu historické vědy rovněž neuniklo. Při pročitání jednotlivých stížností, které se v průběhu osmdesátých let kupily na stolech činovníků jednotlivých východoněmeckých sportovních institucí, prezentuje historik McDougall obraz rozsáhlé sítě dobrovolníků, kteří se svou každodenní a nikým neplacenou prací podílejí nejen na údržbě lokálních sportovních zařízení, ale na fungování masového socialistického sportu jako celku.⁴² Jejich stížnosti, které ostrou kritiku systému vyjadřují na pozadí jakési ideové loajality a často formou stranického frázování, se tak stávají argumentem v obecně širší diskuzi o totalitě, vnitřní emigraci a participaci. Sám McDougall možná dovedl představy o svéhlavosti v socialistickém fotbale až příliš daleko, když samotné fotbalové chuligánství označil za jakousi extrémní formu Eigen-Sinnu.⁴³ Otázky, kterých se takovou interpretací dotýká, tím však uzavřeny nejsou.

Jednou z cest, jak dále rozvíjet podobné myšlenky je zájem o způsob, jakým oficiální struktury pozdního státního socialismu o celé problematice vypovídají. Formální slovník, užívaný v každodenním zpravodajství socialistického Československa, samozřejmě nabízel způsob, jakým nové pohyby na fanouškovské scéně uchopit. Téma ostatně již bylo částečně zpracováno na stránkách absolventské práce Marka Mikeše, obhájené v roce 2018 na Fakultě sociálních věd.⁴⁴ Z jeho výběru tiskovin vystupuje ve vztahu k této události jakýsi zacyklený soubor slovních obrátů, v němž se oficiální zpravodajství té doby často pohybovalo. A tak je například hledání původu krvavých událostí z Bruselu roku 1985 ve „*Vlivu sociálně*

41 EDELMAN, Robert. „*A Small Way of Saying „No“: Moscow Working Men, Spartak Soccer, and the Communist Party, 1900–1945*“, *The American Historical Review*, 2002, č. 107, s. 1458.

42 MCDOUGALL, Alan. „*Playing the game. Football and Everyday Life in the Honecker Era*“, In: FULBROOK Mary a PORT Andrew. *Becoming East German. Socialist structures and sensibilities after Hitler*, New York, Berghahn Books, 2015.

43 MCDOUGALL, Alan. *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 32), s. 204.

44 MIKEŠ, Marek. *Rowdies a jejich zobrazení v českém tisku 80. let* [online]. 2018 [cit. 2019-08-01]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zp/detail/192612>.

*politického klimatu kapitalistické společnosti*⁴⁵ v tomto ohledu poměrně snadno předvídatelné. Všeobecnou dikci tehdejších reportáží věnovaných podobným událostem hledajících zdroje chuligánského chování v například kritické nezaměstnanosti a její projevy ve sklonech k extrémismu, snad dobře dokresluje úryvek publikovaný roku 1985 v časopise *Gól*: „Opatření jistě chválihodná, avšak k úplnému vyléčení je zapotřebí drastický operační zásah a toho se sotva dočkáme – společnost prostě na něco takového nemá. Musela by statisícům svých občanů, zvláště mladým, dát jinou perspektivu, než jenom každodenní postávání ve frontách na práci a jednou týdně odreagování všech stresů v anonymitě fotbalového davu. Tam si totiž přinášejí mladí Angličané bezohlednost, rodící se z beznadějně situace. Není divu, že v této nihilistické atmosféře se tak daří nacionalistickým a fašistickým myšlenkám.“⁴⁶

Není to jen ustálená frazeologie z novinových článků, co tematiku fotbalových fanoušků přivádí k širším debatám o povaze pozdního státního socialismu, které byly krátce připomenuty v úvodu této práce. Právě tematika fotbalového chuligánství může být pro badatele studující československý společenský systém 80. let z tohoto pohledu přitažlivým námětem.

Neposkytuje totiž mnoho prostoru pro odmítání formálního slovníku komunistického režimu jako přirozeně prázdného a jaksi mechanicky lživého už jen proto, že právě ve vztahu k fotbalovým výtržníkům se tyto výpovědi nijak zásadně nelišily ani v té části Evropy, kde byla panujícím společenským systémem liberální demokracie. V přívlastcích jako *brutální, zvířecí* a s jistým zobecněním vlastně i *nelidský* jsou si ostatně velmi podobné dodnes.

Když Michal Pullmann v úvodu své knihy představuje základní metodologické nástroje pro svou práci, dotýká se také výkladu původně literárně-vědného výrazu *autoritativní diskurz*. Ten je pro něj vhodným termínem nahrazujícím jinak nejrůznějšími předporozuměními zatížený pojem *ideologie*. *Autoritativní diskurz* má mít v každodenní komunikaci dvě roviny. Na jedné straně podmiňuje vyjadřování ve veřejném prostoru konkrétními formami, na straně druhé zároveň umožňuje vyslovit a pojmenovat fenomény, které s jeho vlastním obsahem přímo nesouvisí. „*Ideologický jazyk sice vyjadřuje formální konformitu, zároveň však dodává dílčím slovům (sloužícím k popisu nebo vyjádření požadavků) právo na existenci, a podpírá tak oprávnění promlouvajícího hovořit.*“⁴⁷

Právě v tomto momentě se tak pro interpretaci nashromážděného materiálu otevírá cesta k

45 *Tragédie nad rámeček sportu*. Rudé právo. Vyd. 1.6. 1985, roč. 65, č. 127, s. 7

46 *Apokalypsa ve jménu fotbalu*. *Gól*. Praha. Vyd. 7. 6. 1985. roč. 18, č. 23, s. 1

47 PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*, cit. d. (pozn. č. 10), s. 20.

alternativnímu čtení, které může subkulturnímu vnímání československých vlajkonošů produktivně konkurovat.

Několik klíčových textů z pera ruského sociologa Alexeje Jurčaka, které před nedávnou dobou vyšly rovněž v českém překladu, mohou v tomto ohledu nabídnout pomocnou ruku. Ve své studii „Život „Vně“ *deteritorializovaná milieau*“ publikované ve sbírce studií „*Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*“, se dotýká životního stylu a postojů několika leningradských komunit mladých lidí počátku 80. let, které našly k sovětskému společenskému zřízení svůj specifický vztah.⁴⁸

Život „Vně“ systému Jurčak popisuje jako každodenní realitu, jejíž aktéři stojí především mimo jakýkoliv společenský status, který by byl ve světě konfliktu disidentů a vládní elity pojmenovatelný. Tyto různorodé komunity nebyly od okolní společnosti nijak izolovány a zároveň procházely neustálým procesem proměny. Takový životní styl nakonec neměl být státem ani vymežován, ani kontrolován a v posledku vlastně ani nijak registrován. Samotný zápas sovětských disidentů a jejich kulturních elit se sférou prorežimních aktivistů těmito lidem připadal prostě nezajímavý. Žili mimo něj.⁴⁹

Badatelská hodnota nashromážděné pramenné báze se v průběhu vzniku této práce ukázala být mnohovrstevnatá a otevírala prostor pro relativizování funkčnosti termínu *subkultura* při snaze pojmenovat charakter života československých fotbalových vlajkonošů. Tam, kde subkulturní čtení pramenů budí pochybnosti, může Jurčakova leningradská mládež z kavárny Saigon či Paláce pionýrů nabídnout atraktivní interpretační alternativu.

V závěrečných dvou kapitolách celé práce je tak prezentován dvojaký obraz života v této komunitě. Na jedné straně jsou akcentovány ty stránky jejího fungování, které sledují nejrůznější konfliktní interakce s okolní společností, a na straně druhé práce v poslední kapitole předkládá interpretaci, která podobná napětí zmírňuje a relativizuje jejich váhu.

48 JURČAK, Aleksej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*, cit. d. (pozn. č. 11), s. 153 – 189.

49 Tamtéž, s. 155 – 162.

3 Bolesti československého fotbalu

*Celkove se liga nevymkla zo súradnic priemernosti.*⁵⁰

Prostředí československé fotbalové ligy, ve kterém první skupinky fanoušků začátkem osmdesátých let zakládaly svá nová společenství, mělo daleko ke konspirační atmosféře mezi opozičními intelektuály nebo k úzkým komunitám na okraji, spojeným s alternativními hudebními žánry. Se specifickým životním stylem fotbalového vlajkonoše se s kalendářní pravidelností setkávaly tisíce lidí sledující z tribun domácích stadionů zdivočelé mladíky, jak nosí ručně pletené klubové šály, oblékají si podomácku sešité pláště v klubových barvách a sborově skandují ostré popěvky, často s otevřeně protivládním nádechem. V kdysi jednolitě mase fotbalových příznivců se začínaly formovat nové skupiny, vůči nimž se ostatní diváci pomalu stávali nezasvěcenými outsidersy. Tento společenský pohyb se děje v podmínkách, které v mnohém zračily obecně známé institucionální, ekonomické a etické bolesti posledních let existence státního socialismu.

Sousloví o uspokojivé stagnaci najde své opodstatnění i při popisu fungování federální fotbalové ligy osmdesátých let. Návštěvnost nejvyšší soutěže, společné pro českou i slovenskou část federace, se pohybovala nad 1,3 miliony diváků ročně a průměrně si v zúčastněných městech tehdejší soutěže vybralo fotbalové utkání za způsob trávení volného odpoledne asi 5000 obyvatel. Zájem o vrcholný fotbal ovšem nebyl, stejně tak jako dnes, rovnoměrně rozprostřen po celé zemi. Zatímco velká města se silnou fotbalovou tradicí jako byla Praha, Ostrava či Olomouc dokázala své stadiony pravidelně plnit i desetitisíčovými návštěvami, v ochozech armádního klubu Dukla Praha se počty diváků často počítaly na stovky.⁵¹

Byla to právě velká, emotivní utkání, která hrála roli významného impulzu pro vznik prvních fotbalových kotlů, spíše než radost z líbivého technického fotbalu, kterého si tehdejší fanoušci v postupně řidnoucích ochozech československých stadionů mnoho neužili.

Nejvyšší fotbalovou soutěž provázely vedle upadající sportovní atraktivity jednotlivých utkání i nekalé praktiky spojené s financováním jednotlivých klubů a silně rozvinutou praxí uplácení rozhodčích. Poměrně běžné případy otevřené korupce mohly mít svou soudní dohru ještě za vlády komunistického režimu. Otrávená atmosféra okolo vyšetřování fungování takzvaných černých fondů ve financování pražského klubu Bohemians a odsouzení jeho sekretáře Zdeňka Svobody v březnu roku 1989 se negativně podepsaly na výsledcích mužstva, které se od

⁵⁰ DÁVID, Ladislav, *Futbal 88/89. ročenka*, Bratislava, Šport 1990, s. 8.

⁵¹ Tamtéž, s. 8.

počátku osmdesátých let umístovalo na předních příčkách ligy.⁵²

Nízkou sportovní kvalitu nepomáhala zlepšit ani úpěnlivá snaha udržet nejkvalitnější hráče v domácí soutěži. Problémy stagnujícího československého hospodářství, snažícího se zoufale nalézt vývozní artikl, za který by západní ekonomiky byly ochotné zaplatit ve svých tvrdých měnách, se ovšem dotkly i oblasti sportu. Zahraniční trávnický se tak postupem času začínaly otevírat i mladším hráčům, kteří doposud nevěnovali svůj výkonnostní zenit domácí soutěži. Snaha dosáhnout prodejem nadějných fotbalistů valutových výdělků nastavila platbám za tehdejší přestupy dnes nepředstavitelné parametry. Z milionu nizozemských guldenů, které zaplatil PSV Eindhoven za Jozefa Chovance, si postupně fotbalový svaz, Ústřední výbor Československého svazu tělesné výchovy a konečně přímo státní pokladna ukrojily celé tři čtvrtiny. Sparta Praha, kde tehdy Chovanec působil, nedostala ani jednu šestinu z celé částky.⁵³

Hned další hráč v pořadí, který měl podle otevřenějších pravidel okusit atmosféru zahraničních soutěží, se pokusil emigrovat. Kdysi vrcholný prohřešek opuštění republiky však socialistické Československo měřilo na konci osmdesátých let o dost mírnějším metrem než o několik desítek let dříve. Kompromis s italským klubem AC Fiorentina, kde měl slávistický obránce Kubík nakonec přece jen nastoupit, zahrnoval mimo jiné i sumu 1 150 000 západoněmeckých marek. Samotný fakt, že politický režim, který formálně zaměstnával své jinak plně profesionální sportovce v důlních podnicích, se nakonec obrací na mezinárodní organizaci FIFA s důkazy o neamatérské povaze svých sportovců, aby se domohl podepsání řádně proplacené smlouvy, podtrhuje celkovou atmosféru pozdního státního socialismu, který žil ve stále viditelnějším kompromisu se svou vlastní ideologií.⁵⁴ Kubíkovo osobní drama nakonec posunuly do dalšího dějství cinkající klíče na Václavském náměstí. Jiné strasti českého fotbalu devadesátých let přesahovaly listopadové drama daleko do minulosti.

52 DÁVID, Ladislav, *Futbal 88/89. ročenka*, cit. d. (pozn. č. 50), s. 12.

53 Tamtéž, s. 9.

54 Tamtéž

4 Fanoušci jako chuligáni

Násilí československých vlajkonošů a subkultury jako interpretační rámeček pro studium jejich života

V kapitole „Fanoušci jako chuligáni“ se ústředním motivem stávají ty aspekty života mezi fotbalovými fanoušky, které by nejen terminologicky odpovídaly obecně zažitým představám o chuligánství. V otázkách samotného násilí československých fotbalových fanoušků se text krátce pozastavuje nad jeho legendarizovanou povahou, schopností tehdejších aktérů násilnosti organizovat a koordinovat i nad některými motivacemi, které jej provázely.

Tehdejší fotbaloví fanoušci v roli chuligánů však nepromlouvali k okolní společnosti jen výtržnostmi. I další z představených fenoménů je neodmyslitelně spojen s životem v subkulturách bývalého východního bloku. Nejrůznější kulturní transfery zasáhly rovněž tuzemskou chuligánskou scénu a v textu jsou představeny některé výrazné prvky, které tento transfer charakterizovaly. Proces přejímání západoevropských a zejména anglických vzorů probíhal v komplikované síti nejasných komunikačních kanálů. I přesto se československým chuligánům podařilo s anglickým předobrazem více, či méně ztotožnit a vytvořit obecně rozpoznatelný subkulturní styl.

Ten je tématem poslední části této kapitoly. S připomenutím jednoho z klasických textů subkulturní teorie jsou představeny nejrůznější podoby subkulturního stylu československých fotbalových chuligánů i jeho další významy ve vztahu k okolní společnosti.

4.1 Násilí

Po zápase se před tribunou popralo pár Angličanů a mohli jsme vidět, co obnáší tyč a rozbitá láhev v ruce anglického rowdies...⁵⁵

Z pestré škály komunitních aktivit, které provázely životní styl fotbalových vlajkonošů, vyplouvá na povrch zejména jejich násilná podoba. Ta je dodnes zdrojem nejen emocí, ale především zájmu o toto zvláštní společenství. Vzájemná utkání sportovně stabilnějších klubů z větších měst se stávala rozbuškou fotbalových rvaček nejrůznější povahy od nepaměti. V jistém smyslu romantické lokální potyčky ovšem postupně doplňovaly stále tvrdší střety, po nichž na ulicích zůstávaly střepy od vysklených tramvajů a rozebrané chodníky. Na pozadí jednotlivých obrazů fotbalového násilí vystoupí velmi dramatický příběh, který má svou gradaci a podobně jako v západní Evropě i svůj vrchol. Mezi vzpomínkami klubových

⁵⁵ *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora

vlajkonošů osmdesátých let vystupuje několik okamžiků, které se postupem času staly legendárními, jsou opakovaně vzpomínány a zpětně zakládají něco jako paměť českého fotbalového chuligánství. Tato vlastní historie fotbalových rvaček je samozřejmě bohatší než jen vzpomínka na několik násilných scén z filmu Proč?

Železniční vagóny nebyly jen jakýmsi jevištěm násilí spartánských vlajkonošů na televizní obrazovce. *Výjezdy na venkovní utkání vlakem měly oproti cestám klubovým autobusem svůj jedinečný význam. „Do pětadesátého dělal autobusový zájezdy na ty bližší destinace klub. Tenkrát se jezdilo hlavně autobusem. Takový ty větší osoby jely vlakem, aby prostě... Měli svobodu nějakou? No i v tom, co si budeme povídat, autobuse se vopíjelo, bylo veselo, ale prostě chtěli být svobodnější...“*⁵⁶ Ať už se nešťastný průvodčí ve službě během hracích dnů fotbalové ligy potýkal s desítkou těch nejodhodlanějších, či stovkami do extáze vyburcovaných Spartánů, vždy měl co dočinění s mladíky v očekávání dobrodružně prožitého volného víkendu, pro něž byly přeplněné chodbičky a kupé prostorem zvláštní osobní svobody.

V sezóně 1986/1987 se více než čtvrtina všech oficiálně zaznamenaných přestupků spojených se zápasy v rámci fotbalových soutěží tehdejší NDR odehrála na železnicích.⁵⁷ O tom, že vlaky byly pro tuto komunitu jedinečným prostředím se specifickými pravidly, svědčí i zmínky o doprovázejících policistech, kteří ve vlcích od chování dobře známých rváčů odvraceli zrak, a přehodnocovali tak standardy u jindy postihovaných přestupků.⁵⁸

V časech, kdy měly jednotlivé skupiny vlajkonošů za sebou už bohatou historii vzájemných potyček, se třeba jen noční vlakový průjezd přes výsostná baníkovská území Ostravska stával příslibem ostrých střetů. *„Oni jeli z té Žiliny přes Vítkovice a tam na ně normálně naběhli. Včera jsem byl zrovna s jedním, co tam u toho byl. Ale tehdy, vidíš to, jel plný vlak Spartánů, nebo minimálně jeden vagon a oni si tam klidně chrápou jo. Policajti nikde. Naběhli tam a šup, šup, byli venku a vlak jede dále. Spartáni pobití, rozumíš.“*⁵⁹

Jednotlivé rvačky fanoušků pomalu začínaly psát svou vlastní historii, která měla své legendy, vítězství i porážky. Neklidné probuzení spartánských fanoušků při krátké zastávce v ocelovém srdci republiky se brzy stalo legendou, která si žádala své odčinění. *„Spartáni byli pobiti a potom, když se třeba přijelo na Slávii, tak tam Baníkovci byli a též kotle ještě nebyly rozdělené. Stálo se, kde se dalo. No a přišli a začali vykřikovat: „Vy jste tam byli?“ Tak zase*

⁵⁶ Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora

⁵⁷ DENIS, Mike. „Soccer hooliganism in the German Democratic Republic“, cit. d. (pozn. č. 32), 59.

⁵⁸ Tamtéž, s. 60.

⁵⁹ Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

*už kuli odvetu...*⁶⁰ Naopak pro Baníkovce se později stal krušným průjezd přes pražské Hlavní nádraží při výjezdu do Českých Budějovic. Českoslovenští železničáři tehdy vhodnější a z ostravského pohledu bezpečnější spojení ze severní Moravy do jižních Čech nenabízeli, a tak na pověstné chachary na peronech hlavního nádraží při příjezdu čekala připravená odvěta. Na železniční stanici v Plzni vrcholila dodnes pravděpodobně nejčastěji vzpomínaná rvačka československých fotbalových fanoušků před pádem komunistického režimu. O tom, že už se dávno nejednalo o nevinné šarvátky, svědčí i předehra této velmi ostré bitky, které se podle vzpomínek tehdejších vlajkonošů účastnily stovky Spartaňů a fanoušků tehdejší Škody Plzeň. Rivalita Sparty a Plzně s krátkou přestávkou plzeňského sestupu do nižší soutěže údajně gradovala už od března roku 1987, kdy byl v jednom ze střetů zraněn nezletilý chlapec. Rvačka ze srpna roku 1988 se nakonec dotýkala širokého prostranství sahajícího od hlavní brány dnešního stadionu ve Štruncových sadech přes most nad řekou Radbuzou až k železničním podchodům a odbavovací hale, kde také vyvrcholila jedním z nejtragičtějších okamžiků tohoto období. Jeden z utíkajících spartaňských fanoušků zde ze schodů srazil postarší ženu, která na následky zranění nakonec zemřela.

Často připomínaná spontánnost a neorganizovanost tehdejších výtržností se v tomto ohledu ocitá v jistém stínu a nelze ji brát zcela doslovně.⁶¹ Samotný fakt, že ráznější vlajkonosi jednotlivých klubů po večerech listovali jízdními řády a snažili se odhadnout spoje, kterými budou zneprátelené skupinky projíždět přes jejich výsostná území, není jedinou indicií, která podobné představy rozporuje. Při konkrétnějších popisech výrazných fotbalových střetů nalézáme vzpomínky na to, jak si tehdejší chuligáni před očekávaným střetem skrývají v okolí stadionu řetězy, tyče a skleněné lahve.⁶²

Rivalita mezi jednotlivými kluby měla nejrůznější podoby a mohla být rovněž politicky citlivá. Slova jednoho z oblíbených popěveků ostravských chacharů „*Už jsou zase tady, Štrougalovy hlavy*“ připomínají tehdy obvyklá obvinění letenského klubu z přímého napojení na vládní struktury. Ve státech tehdejšího východního bloku se nejednalo o nic neobvyklého. Dlouholetý šéf východoněmecké tajné služby, Friedrich Mielke, zastával zároveň vysokou funkci ve vedení berlínského fotbalového Dynama, které desetkrát v řadě ovládlo

60 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

61 MAREŠ, Miroslav, Josef SMOLÍK a Marek SUCHÁNEK. *Fotbaloví chuligáni: evropská dimenze subkultury*, cit. d. (pozn. č. 6), str. 129.

SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*, cit. d. (pozn. č. 6), str. 159-160.

518, Vladimír. *Kmeny 0: městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*, cit. d. (pozn. č. 28), str. 474-475

62 Z příspěvku *Zdeňka na komunitním webu* [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z:

<http://hooligans.cz/domains/hooligans.cz/index.php/books/3114-stalo-se-pred-25-lety-skoda-plzen-sparta-praha-0-0-9-8-1988>.

východoněmeckou Oberligu. O podobně zjevných klientelistických vazbách lze v případě pražské Sparty pochybovat.

*Běží žoldák ze Strahova, chyťte ho chyťte ho,
Na životě nezáleží zabte ho, zabte ho!*⁶³

Vojenský fotbalový klub Dukla Praha ovšem sportovní soutěž pokrivoval zcela jistě. To, že perspektivní hráči z celé ligy nastupovali za toto mužstvo zpravidla na základě prostého povolávacího rozkazu do armády, bylo zdrojem dalších rozčilených zpěvů o žoldácích z Dukly. Protože však tým hrající na pražské Julisce neměl nijak širokou fanouškovskou základnu a dlouhodobě se ve statistikách návštěvnosti dotýkal opačné strany tabulky než Baník nebo Sparta, setkávali se vlajkonoši ostatních klubů s násilím na zdejšími stadionu spíše v konfrontaci s Veřejnou bezpečností.

Ta měla podle jejich vlastních slov držet nad Duklou ochrannou ruku. „*Protože na Dukle se nesmělo fandit proti Dukle. Tam nás hodně perzekvovali. Jako co se dělo po zápasech, který jsme vyhráli, jak nás naháněli po okolních ulicích, jak jsme dělali průvody dolů na metro... To ted' je úplnej čajíček.*“⁶⁴

Vymezování se proti vládním klubům v rámci tehdejšího východního bloku je běžně prezentováno jako jistá forma kritického postoje. Německá sportovní historička Jutta Braun dokonce přirovnala odpor vůči pokřivené sportovní soutěži, ztělesněné právě Mielkeho BFC Dynamem, ke kritice podobně pokřivené soutěže politické.⁶⁵ Podobná interpretace by zacházela v československých podmínkách snad až příliš daleko. Ve zdejší fotbalové lize sice existovala obdoba dlouhodobě úspěšného fotbalového klubu institucionálně napojeného na bezpečnostní složky, který mohl komunistický režim v jistém kontextu ztělesňovat, ovšem hledat v siláckých popěvcích o žoldácích z Julisky více než jen záměrně dráždivou estetiku je prozatím nepřiměřeně odvážné.

Zdrojem napětí mezi různými komunitami fotbalových společenství ovšem nemusel být jen nekonečný příběh legendárních rvaček a z nich vyvěrajících pocitů touhy po pomstě za ponížení v prohrané bitce. Ochozy na Tehelnom poli v Bratislavě nebo stadionu Spartaku Trnava byly pro české kluby horkou půdou, kde se k emocím sálajícím ze hřiště přidávala i stará česko-slovenská federální rivalita. Národnostní tenze mohly však sahat ještě dále. Jen

⁶³ *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora

⁶⁴ *Z rozhovoru s Michalem*, z osobního archivu autora

⁶⁵ BRAUN, Jutta, „Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht“, *Deutschland Archiv*, 2004, č. 37, s. 447.

několik dní před změnami, které československému fotbalu a jeho divákům přinesla sametová revoluce, zažili ostravští fanoušci emocionálně vypjaté utkání, vrcholící napadením několika vojáků, kteří přišli na ostravský stadion podpořit ukrajinské mužstvo.

Nepříznivý výsledek pro domácí klub společně s obecně rozšířenou animozitou vůči sovětským posádkám v Československu se v napjaté společenské atmosféře konce roku 1989 zvrhl v násilnou scénu, jíž se podle vzpomínek tehdejších vlajkonošů neúčastnili pouze diváci z kotle. „*Potom z nějakých emocí vzniklo, že po nich začali házet normálně flašky a tak. Tehdy ten stadion byl zrovna v opravě. Rusáci seděli na tom místě v sektoru vedle kotle...*“⁶⁶ Zatímco v nedalekém zahraničí jsou bezpečnostní opatření přímo na stadionech stále komplexnější, v socialistickém Československu bylo poměrně běžné, že zneprátelené kotle a potenciálně konfliktní skupiny diváků od sebe oddělovalo ve vzdálenosti pár desítek kroků jen několik málo civilních pořadatelů utkání, kteří se mnoha respektu od vlajkonošů nedočkali už kvůli svému vysokému věku.

Na postarší pořadatele nevzpomínají v úsměvných historkách jen sami vlajkonosi, ale ve své době se jednalo o reálně diskutovaný problém. Podle hlavního pořadatele jednotlivých utkání Škody Plzeň, se mimo vojáky základní služby podíleli na spolupořádání fotbalových utkání převážně lidé ve věku přes padesát i šedesát let.

Ze strany komise ochrany veřejného pořádku přichází později doporučení k vyšší účasti příslušníků Veřejné bezpečnosti na stadionech.⁶⁷

Jak ukazují některé situační zprávy ministerstva Vnitra na republikové i federální úrovni, tehdejší bezpečnostní složky se na vytipovaná utkání skutečně připravovaly a přijímaly určitá opatření. Jednalo se zpravidla o desítky příslušníků, kteří například v dohlíželi v okolních hospodách na dodržování zákona o zákazu konzumace alkoholu nezletilými.⁶⁸

Na riziková utkání se tehdejší represivní orgány dokázaly připravit nepochybně i mnohem komplexněji. Již zmíněnému incidentu, v němž rozvášnění fanoušci Baníku napadli, slovy náčelníka Krajské správa SNB, sovětské turisty, předcházela poměrně důkladná příprava ze strany československých policejních složek. Obsazení příchodových tras ke stadionu pořádkovou službou, doprovod ostravských tramvají a autobusů příslušníky SNB i dopravní služba v okolí stadionu.

⁶⁶ Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

⁶⁷ Z pořadu Československé televize Aktuality [cit. 2. 8. 2019]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=W2lMMgi8dt4>

⁶⁸ Archiv bezpečnostních složek, Oddělení archivních fondů MV ČSR, StB a vojsk MV (3. oddělení), *Situační zpráva ministerstva vnitřní bezpečnosti č. 347 ze dne 12. prosince 1984.*

Celé utkání nakonec podle situační zprávy, která incident popisuje, zajišťovalo na 150 policistů, včetně příslušníků důstojnické školy v Holešově.⁶⁹

Přesto se v podmínkách organizační improvizace či byrokratického nezájmu o celý problém se mohlo stát, že z dnešního hlediska jednoznačně rizikové utkání se konalo na rozestavěném stadionu, obklopeném hromadami stavebních sutin. *„Měli ty autobusy zaparkované a fanoušci-Baníkovci je tam při nástupu normálně dobíjeli. Nebo úplně vrchol, to bylo psycho. Bylo tam auto, takový nákladňák jako plachťák a oni byli v tom autě. Do toho plachťáku dovnitř házeli kameny, protože tam bylo ještě nějaké staveniště a téma štachetama je normálně dobíjeli přes plachty, ty vojáky.“*⁷⁰

Osmdesátá léta jsou obdobím, kdy se ve vztahu k těmto divákům prosazuje využívání prostoru fotbalového stadionu jako místa s disciplinačním potenciálem, a to nejen v západní Evropě. Na pozadí obecně známého zrušení sektorů na stání v anglické Premier League se i v NDR objevují návrhy na přesunutí stadionu problémových chuligánů východoberlínského 1. FC Union do lesnaté čtvrtě Kopenick, jejíž okolí mělo bezpečnostním složkám otevřít cestu k efektivnější kontrole nevladatelných fanoušků.⁷¹

Kdy přesně se začínají podobné snahy prosazovat v českém prostředí, je těžké přesně stanovit. V průběhu osmdesátých a počátkem devadesátých let se postupně rozšířily oddělené sektory a zavedly regulace pití alkoholu. Po zmíněné plzeňské rvačce mělo být zase zakázáno pronášení vlajek na tyčích do ochozů fotbalových stadionů. Některá z těchto opatření shrnuje náčelník Krajské správy SNB ve svém hlášení z 2. listopadu 1989. *„Poradatelska služba oddílu tj baník ostrava okd neplnila úkoly stanovene “dohodou mezi fmv cssr, mv csr, mv ssr a uv čstv, zverejnene ve vestniku c. 6/82, zejména v tom smeru, ze nebyla zabezbecena kontrola predmetu vnasenych na stadion. V danem pripade se jednalo o značne mnozstvi alkoholických napoju, které priznivci prenesly pres vstupni turnikety stadionu. Na pozadani poradatelske sluzby byly tyto vstupni turnikety posileny o 5 prisl. snb se sluz. psy na kazdem vstupu, dale i o cleny ps. vb. vycleneni prisl. snb byli ukolovani v tom smyslu, aby v pripade pozadani, pripadne napadeni poradatelu, prevzali reseni napadleho predmetu.“*⁷²

Podobné snahy měly v Československu podobu přechodu z jednoho extrému do druhého. Nostalgické vzpomínky na fotbalový stadion Rudé hvězdy Cheb, kde v cestě znepřáteleným

⁶⁹ Archiv bezpečnostních složek, Oddělení archivních fondů MV ČSR, StB a vojsk MV (3. oddělení), *Situační zpráva ministerstva vnitra ČSR č. 306 ze dne 2. listopadu 1989.*

⁷⁰ Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

⁷¹ DENNIS, Mike a Norman LAPORTE. *State and minorities in communist East Germany*. New York: Berghahn Books, 2013, str. 132.

⁷² Archiv bezpečnostních složek, Oddělení archivních fondů MV ČSR, StB a vojsk MV (3. oddělení), *Situační zpráva ministerstva vnitra ČSR č. 306 ze dne 2. listopadu 1989.*

skupinkám stál jen skromný betonový koridor spojující šatny a atletickou dráhu, střídají rozhořčené popisy sektorů devadesátých let obehnaných nelidskou železnou mříží.⁷³

Ať už fotbalové výtržnosti vyvěrají z té nejbanálnější sportovní emoce nebo jsou okamžikem ventilace střetů protichůdných národních narativů, odehrávají se v kontextech, jež je integrují do komplexních společenských pohybů své doby. Velmi často tak sportovní násilnosti vystupují na řádcích akademických i popularizačních textů jako forma vzdoru vůči panujícímu společenskému řádu. Myšlenky o fotbalovém násilí jako formě sebevyjádření na sebe v reáliích států východního bloku berou přirozeně podobu vzdoru proti vládním strukturám jednotlivých komunistických režimů či socialismu jako takového.⁷⁴

Ondřej Daniel ve své knize vlajkonose opatrně zařadil mezi ostatní subkultury, pro něž mělo být násilí prostředkem vymezení se proti představám o měšťanské uhlazenosti, pro kterou si vybral svou metaforu *biedermeierovského pokojíčku*.⁷⁵

Výjevy posprejovaných oken železničních vagónů nebo fotografie plápolajících odpadků na atletické dráze stadionu Dukly Praha se nahlížené historickou optikou stávají součástí dalších procesů, které přesahují tematiku sportu i sportovního diváctví.

Když jeden z důstojníků Sboru národní bezpečnosti sepisoval situační zprávu z výše zmíněné plzeňské rvačky, vepsal do hlášení počty a totožnost zadržených osob i případy jakými bylo házení kamenů po projíždějící tramvaji a fyzické napadení jejího řidiče. Mezi události narušující veřejný pořádek po utkání však vepsal i krátkou zmínku o vnějším stylu a oblečení těchto výtržníků. Ve situačním hlášení z 9. srpna roku 1988 se tak objevila dnes úsměvná zkomolenina: „*Většina vlajkonosů obou fotbalových klubů byla oblečena ve stylu p u n c k – r o o k*“⁷⁶

4.2 Subkultura a kulturní transfer

V monografii kanadského historika Alana McDougalla, věnované východoněmeckému fotbalu, nacházíme specifickou kulturu fotbalových fanoušků z éry Ericha Honeckera vykreslenou jako produkt kulturního transferu, inspirovaného anglickými a italskými vzory. Tyto nové a dynamicky se rozvíjející komunity měly být součástí širších společenských trendů, souvisejících například s postupným prosakováním západní beatové hudby přes

⁷³ Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

⁷⁴ MCDUGALL, Alan. „*Fighting socialism: fan disorder behind the Iron Curtain*“, cit. d. (pozn. č. 32)

⁷⁵ DANIEL, Ondřej, „*Contro il calcio moderno: tvrdší formy fotbalového fandění a morální panika z něj*“, cit. d. (pozn. č. 27).

⁷⁶ Archiv bezpečnostních složek, Oddělení archivních fondů MV ČSR, StB a vojsk MV (3. oddělení), *Situační zpráva ministerstva vnitra ČSR č. 222 ze dne 9. srpna 1988*.

železnou oponu.⁷⁷

Nová fotbalová kultura se tak měla stát prostředkem, podobně jako svěží hudební žánry, jak se ohradit vůči idealizované představě o organizované socialistické mládeži. Doklady o tom, že životní styl fotbalového vlajkonoše se mohl s prostorem hudebních subkultur prolínat a být součástí totožné společenské energie, lze nalézt i v Československu. Na tempo svého víkendového života vzpomíná v textu Jiřího Volka jeden ze známých vlajkonošů tehdejší Škody Plzeň. „*V pátek na hokej a v sobotu na bigbít nebo na fotbal. Prostě se to střídalo! A když jsme jeli do Prahy, tak jsem se prostě vrátil až v pondělí ráno.*“⁷⁸ V Honeckerově Německu se černý prodej fotografií kapel jako Kiss nebo AC/DC, ztělesňujících mainstreamovou podobu západní populární hudby, stal běžnou součástí venkovních utkání například Chemie Leipzig.⁷⁹ Jako nežádoucí, původně západní poklesek vnímala fanoušky i východoněmecká tajná služba, když pro označování nekonformních aktivit mezi tamní mládeží užívala v duchu typicky byrokratizovaného slovníku své doby pojmu negativně-dekadentní síly. Do této kategorie měla vedle fotbalových chuligánů spadat například i punková subkultura.⁸⁰

Předobrazem chuligánských skupin východní Evropy měly být podle představ o kulturním transferu události sedmdesátých let ze Spojeného království. Na Britských ostrovech se tehdy začala formovat jedinečná subkultura hooligans. Počátky jejího násilí dodnes ztělesňuje zejména struktura a fungování skupiny výtržníků vzniklé okolo periferního londýnského fotbalového klubu FC Milwall. Zdejší firma F-Troop se na rozdíl od svých protějšků z ostatních anglických klubů postupně zorganizovala v několik různých rváčských skupin různě uspořádaných podle věku i vnitřní komunitní prestiže. Tyto skupiny měly v jednotlivých fázích bitky své přesně stanovené úlohy. Podobný systém se pro svou efektivitu pomalu rozšiřoval mezi příznivce ostatních klubů a následná eskalace násilí na britských stadionech se brzy stala vážnou celostátní agendou.

Pohyby ve vývoji nové kultury západoevropských fotbalových fanoušků ovšem nelze zredukovat na stále častější a tvrdší bitky. Specifická forma divácké estetiky, zaměřená především na péči o samotnou atmosféru utkání přímo na stadionu, bývá spojována s hnutím italských Ultras, které se rovněž začíná formovat od počátku sedmdesátých let. Stále propracovanější masové choreografie na italských stadionech předváděné přímo v průběhu

⁷⁷ MCDUGALL, Alan., *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 32), s. 172–173.

⁷⁸ 518 Vladimír, *Kmeny*, cit. d. (pozn. č. 28), s. 460.

⁷⁹ MCDUGALL, Alan., *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 32), s. 173.

⁸⁰ DENIS, Mike, „*Soccer hooliganism in the German Democratic Republic*“, cit. d. (pozn. č. 32), s. 56.

utkání si rovněž žádaly vysokou úroveň organizovanosti a rychle se rozšířily do ostatních částí Evropy.

Zpoždění, se kterým se začínají objevovat náznaky podobného vývoje na území bývalého východního bloku, není nijak veliké. Dnes již poměrně časté rozhovory s fotbalovými vlajkonoši té doby se v otázce počátku zakládání kotlů u jednotlivých klubů protínají někde v první polovině osmdesátých let.⁸¹

Toho času dominoval federální fotbalové lize ostravský Baník a jeho sportovní úspěchy začínaly lákat do ochozů stadionu na Bazalech fanoušky z celého kraje. Havířovští vlajkonoši nosili na jednotlivá utkání vlajku s nápisem King Baník, která nejenže položila základy jednomu z nejstarších hesel klubu, ale byla zároveň i projevem pomalu se prosazující angličtiny v tehdy jednoduchých popěvcích skandovaných během utkání. Nápis na transparentech, odkazující se přímo na anglickou chuligánskou subkulturu, nacházíme přibližně ve stejné době. Kvůli výtržnostem na utkání Slovanu Bratislava a pražské Sparty, které se odehrály na podzim roku 1980, byl letenský klub pro své poslední domácí utkání disciplinární komisí vykázán mimo území Prahy. Při průvodu městem od nádraží směrem ke stadionu v Mladé Boleslavi se objevil jeden z prvních skutečně dráždivých transparentů té doby. Nevelká plachta, kterou neslo několik fanoušků v čele průvodu, měla být popsána slovy SPARTA ROWDIES.⁸² Časem se rozmohlo prozpěvování jednoduchých anglickojazyčných hesel pro povzbuzení (např. Lets go, Sparta, Lets go) či skandování názvu města, jehož chuligánská scéna byla proslulá po celém kontinentu (A Liver a Liver a Liverpool). Mávání britskými vlajkami však rozhodně nebylo doménou pouze kotle ze stadionu na Letné.

Komunikační kanály, kterými měly do Československa prosakovat informace o anglických hooligans, zprostředkoval z velké části komunistický režim sám. Jednotlivé stránky jinak hravě psané kroniky prvních vlajkonošů Bohemians Praha jsou zpravidla uvedeny bojovným titulkem. *Okupace Petržalky, Na nenáviděné Spartě, Fanoušci a příznivci? Hrdlořezové!*⁸³ Poslední jmenovaný popisek však do kroniky nevensal žádný z fanoušků. Jedná se o výstřižek ze soudobého československého tisku, popisující výtržnosti pěti stovek anglických chuligánů při mezistátním utkání s Francií z roku 1981. Nadpis tištěný sytě červenou barvou byl sice na rozdíl od ostatních oficiálně publikován, stylisticky ale dobře zapadl mezi zbylé zápisky z dobrodružných prožitků fanoušků Bohemians. Podobné výstřižky, připomínající fotbalové výtržnosti snad až příliš vyhocenými metaforami, jsou obvyklým upomínkovým předmětem

81 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

82 Z příspěvku F. K. na komunitním webu [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: https://www.spartaforever.cz/ukaz_komentar.php?clanek=1629.

83 *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora

na české fotbalové fandění té doby.

O tom, jak nejasné jsou směry těchto kulturních transferů a jak snahy o jejich zrekonstruování komplikuje paměťová povaha dostupných pramenů, svědčí i to, že zatímco Československá státní televize je zmiňována jako zdroj informací o událostech na bruselském stadionu z roku 1985 pro saské fanoušky, kteří na svých televizních přijímačích zachytávali její vysílání,⁸⁴ Baníkovci naopak vzpomínají, jak ve snaze zhlédnout totožné záběry přepínali na televizi polskou.⁸⁵

Cesty, kterými nejrůznější formy fotbalové kultury do Československa proudily, rozhodně neprotínaly jen západní hranice státu. Časté výjezdy východoněmeckých fanoušků do Československa, kde vyjadřovali podporu týmům západoněmecké Bundesligy, časem budily zájem bezpečnostních složek obou států. Fanoušci z NDR, kteří na brněnském stadionu za Lužánkami nebo ve vršovickém Ďolíčku vyjadřovali podporu slavným mužstvům Bayernu Mnichov a Eintrachtu Frankfurt, se setkávali s represí i navzdory tomu, že hesla, kterými se prezentovali, na chuligánskou subkulturu nijak neodkazovala.⁸⁶ Podle materiálů Stasi věnujících se skupinám skinheads, které ohledal historik Mike Dennis, sloužil společný zájem o fotbal jako pojítko mezi východoněmeckými, maďarskými a československými subkulturami skinheads.⁸⁷ Bylo by samozřejmě chybou si setkávání československého fotbalového prostředí s východoněmeckou obdobou vlajkonosů jakkoliv idealizovat. Když v červenci roku 1988 klubovní funkcionáři Hallesche FC zorganizovali pro své fanoušky výjezd do Ostravy, provázely jej vedle pokusu o vniknutí na hřiště a zásahu československé policie slzným plynem i popěvky o českých sviních a poněmčené Ostravě.⁸⁸

Indicie, které poukazují na procesy kulturních transferů ze západní Evropy, lze rozhodně nalézt i v českém prostředí, a to navzdory obrovskému kvantu dosud neprobádaných materiálů. Přesto není vhodné si československé vlajkonose představovat jako jakýsi nedokonalý východoevropský odraz britských hooligans. Zatímco například známé Inter City Firm z londýnského West Hamu charakterizovalo spíše praktické sportovní oblečení a krátký střih, ostravští chachaři nosívali vlasy po ramena a těžkou džínovinu.

To, že byla estetika jejich zevnějšku odlišná, však není to nejdůležitější. Ostrovnímu předobrazu neodpovídala ani samotná povaha jejich aktivit. Stále uzavřenější komunity

⁸⁴ MCDUGALL, Alan., *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 32), s. 204.

⁸⁵ *Z rozhovoru s Jaroslavem* [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

⁸⁶ BRAUN, Jutta, „*Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht*“, cit. d. (pozn. č. 65), s. 444–445.

⁸⁷ DENIS, Mike, „*Soccer hooliganism in the German Democratic Republic*“, cit. d. (pozn. č. 32), s. 61.

⁸⁸ MCDUGALL, Alan, *The people's game: football, state and society in East Germany*, cit. d. (pozn. č. 32), s. 214.

hooligans s rozvinutou vnitřní organizací, jejichž identita se se širokým společenstvím okolo fotbalového klubu postupně rozcházela a utvářela vlastní pravidla i hodnoty, se s živelným prostředím českých a slovenských vlajkonosů srovnávat jednoznačně nedá. Představa, že by pověstné baníkovské volavky, které měly lákat fanoušky znepráteleného týmu do potyček s domácími strážci ostravských ulic, měly být přímou obdobou milwallských Underfives s podobným úkolem, je sice lákavá, ale zachází až příliš daleko. Co tedy sdělovala vlajka plzeňských „výjezdáků“, na níž byla do anglického kříže svatého Jiří vepsána slova Rowdies Pilsen?

4.3 Subkultura a styl

Pavlska, to byl manažer Baníku, ten mi kolikrát říkal: „My se musíme oddělit od ostatních fandů oblečením a místem v hledišti“⁸⁹

K jednomu z klasických textů birminghamské školy, který je dodnes jakousi vstupní branou do problematiky subkultury a významů ukrytých v jejím specifickém stylu, nás v tomto ohledu vedou vzpomínky na zakládání prvního oficiálně registrovaného fanklubu Baníku Ostrava. „*Oni nás v podstatě více méně brali jako křiklouny na stadionech a rádi by, abysme chodili na stadion v oblecích. A potom už můžeme být sprostý jako ti papaláši na tribuně. Taková ta formální slušnost.*“⁹⁰ V jedné z kapitol své práce *Subkultura a styl* se Dick Hebdige obrací přímo k metafoře obleků a kravat. Všední společenské oblečení zde stojí na opačné straně vůči provokujícímu stylu subkultur ve smyslu záměrnosti jeho komunikace.⁹¹ Obsah této opozice tak předurčuje nejen konflikt deviance a normality, ale je zároveň konfrontací mezi diváky v oblecích, nevědomě reprezentujícími konformitu, a vlajkonosi, kteří s provokativně popsanými transparenty v rukou sdělují záměrně svůj vzdor. Odvěká snaha fotbalových příznivců označovat různými způsoby svou klubovou příslušnost se tak časem rozvíjí ve specifický styl, který přestal být prostým stejnokrojem fanoušků jednoho mužstva. Amatérské nášivky s britskými vlajkami na džínovinových bundách představují hebdigovskou optikou další komunikační kód, jehož sdělení samozřejmě nezůstala uzamčena pouze v samotném oblečení.

Zmínky o fotbalových stadionech rozparcelovaných podle rozličných sociálních či třídních rolí nalézáme napříč celou východní Evropou a fanoušek, který komunikoval samotným

⁸⁹ Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

⁹⁰ *Tamtéž.*

⁹¹ HEBDIGE, Dick, *Subkultura a styl*, Praha, Dauphin 2012, s. 155–156.

výběrem svého místa v hledišti, je znám z období mnohem dřívějších. Už ve třicátých letech měl být podle Roberta Edelmana v rivalitě mezi dvěma největšími moskevskými kluby ukryt konflikt privilegované elity a řadových dělníků vyjádřený mimo jiné i v samotném hledišti. Při vzájemných utkáních „lidového“ Spartaku s „elitářským“ Dynamem měli fanoušci Dynamo sedět na severních a jižních tribunách, zatímco fanoušci Spartaku se tísnili v laciných ochozech tribuny východní.⁹² Podobné vzpomínky jsou ostatně spojeny i s jednou z tribun stejnojmenného fotbalového klubu sídlícího ve slovenské Trnavě, který měl mít rovněž svou proletářskou tribunu.

Když hráči londýnského Tottenham Hotspur pohřbili v roce 1984 postupové naděje pražských Bohemians v rámci poháru UEFA, na hřiště začaly létat odpadky a dýmovnice. V kronice fanoušků Bohemians si autor posteskl: „*Styděl jsem se za ty chudáky a jsem rád, že od nové sezóny už budu chodit na tribunu. Naposledy jsem totiž byl v kotli a rozhodně nelituji toho, že to bylo naposledy... Je to tam více než zoufalý...*“⁹³

Prostor, který komunitu vlajkonošů utvářel, upevňoval a v neposlední řadě označoval, přirozeně přesahoval ochozy sportovních stadionů. Město fotbalových fanoušků mělo zákoutí, jejichž význam rozpoznávali jen zasvěcení. V Ostravě bychom samozřejmě našli hned několik hospod, které byly se svou klientelou neodmyslitelně spjaty. Od sedmdesátých let až do poloviny další dekády to byl podnik Na Kamenci, hospoda nad bazalským stadionem nesla lidový název U Nováka a nedaleko studentských kolejí se fanoušci scházeli Na Plivanci. Za stoly těchto podniků, zpravidla nižších cenových kategorií, se koncentrovalo mnoho z tvůrčí i destruktivní energie baníkovských chacharů. Stejně tak dobře známé jim byly i obdobné podniky, v nichž se scházeli soupeři.

V hospodě u Špejchara

na rohu ulice

je nápis „bij chachara“

trapný je velice

Chodí zde Spartani

největší frajeři

Na Letnou jdou na Baník

rubštychům nevěří

⁹² EDELMAN, Robert, „*A Small Way of Saying „No“: Moscow Working Men, Spartak Soccer, and the Communist Party, 1900–1945*“, cit. d. (pozn. č. 41), s. 1454–1455.

⁹³ *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora

*A proto: Rubštych, Čeladná
Hukvaldy a Lískovec
bij a bij spart'ana
se spart'any je konec...⁹⁴*

Úryvek z fotbalové poezie baníkovského básníka Kendyho Billa je pro člověka, který v osmdesátých letech na fotbal nechtěl, srozumitelný jen velmi těžko. „*Tedy, však Franta bude vědět, o co jde, tady byl takzvaný Bubákův naučný slovník. Bubák, ten člověk ještě žije, i když jako vegetuje na Hrabůvce a je na tom dost bídně. Vymýšlel taková slova, jakože rubštych. Rubneš a máš štych. [...] Teď si nevzpomenu na ty slova, co on vymyslel. Třeba Hukvaldy. Takové ty názvy vesnic nebo měst, co připomínaly nějakou rvačku. Třeba říkal: »Přijedeme do Prahy a tam budou Hukvaldy.« Hukvaldy, jakože někomu hukneš, rozumíš.*“⁹⁵ Atraktivní ostravská rezidenční čtvrť Čeladná fanoušky svým názvem zase upomínala na hlavičkování mimo trávník, kterému se mezi nimi říkalo čelárna, a podobného významu nabývala i jedna z částí dnešního Frýdku-Místku zvaná Lískovec.

Mezi fotbalovými vlajkonosi Čkoslovenska lze bez větších obtíží rozeznávat základní znaky, které jsou spojovány se subkulturními komunitami. Od specifické image, vystupování, sebe prezentace v prostoru až po vlastní způsob vyjadřování a slovní zásobu. Dodnes jedna z nejčastěji připomínaných pasáží Hebdigovy knihy se zabývá čtením symbolu svastiky jako součásti oděvu v anglické punkové subkultuře. Oblíbený citát „*Punks just like to be hated*“ je hojně užíván jako vyjádření skutečného obsahu nacistického symbolu na oděvech této subkultury.⁹⁶ Svastika, nakreslená na tváři anglického punkera šedesátých let, má svou přímou obdobu i v socialistickém fotbale. Autentičnost neonacistických zpěvů, zaznívajících z kotlů napříč východoněmeckou Oberligou, je dlouhodobě předmětem pochybností autorů, kteří na podobné incidenty upozornili.⁹⁷

Čkoslovenští vlajkonosi pravděpodobně tak daleko ve snaze dráždit své okolí nezacházeli. Přesto se spart'anští fanoušci, kteří na plzeňském stadionu vyvěsili transparent s nápisem Rowdies England, hlásili k západoevropskému společenskému fenoménu, který byl v domácím mediálním prostoru běžně prezentován expresivními výrazy o masakrech a

⁹⁴ *Knihy výstřižků fanoušků Baníku Ostrava*, z osobního archivu autora

⁹⁵ Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

⁹⁶ HEBDIGE, Dick, *Subkultura a styl*, cit. d. (pozn. č. 91), s. 175.

⁹⁷ BRAUN, Jutta, „*Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht*“, cit. d. (pozn. č. 65), s. 442.

DENNIS, Mike a Norman LAPORTE. *State and minorities in communist East Germany*, cit. d. (pozn. č. 71), str. 132.

nepřičetných hrdlořezech z anglických stadionů. Přijímání znaků, které si okolní společnost dokázala na základě vyhoceného zpravodajství v tisku spojit s obrazy těžko zvladatelných násilníků, tak nabývá svého významu spíše jako způsob komunikace s ostatními fotbalovými diváky, kteří usazení do sedadel na tribuně nevědomě reprezentují jakousi normalitu. Podobné interpretace se ve snaze historicky uchopit fenomén fotbalového fandění ve východní Evropě prosadily nejen ve výše jmenovaných studiích. Celou problematiku ovšem zásadně redukuje. „*Chuligán je ten, kdo nosí džíny, džíska a podobně, nebo ten, kdo něco provede? Já si myslím prostě, že to chuligánství, že se na tom fotbale něco děje, to tady bylo celou dobu, co já na fotbal chodím...*“⁹⁸

Otázky nejrůznějších významů ukrytých v subkulturním stylu ostatně nejvíce komplikují sami fanoušci. Pravděpodobně nejznámější a v českém prostředí vlastně ikonický fenomén, kdy prostá úprava zevnějšku jednotlivce provokovala a zároveň sdělovala určité postoje, představují pověstní vlasatci a máničky. Fenomén dlouhých chlapeckých vlasů a traumatických okamžiků jejich násilného stříhání, který se zdaleka netýkal jen subkulturního prostředí, byl již v domácí historiografii rovněž obsírně zpracován a tvoří důležitou součástku v klasickém příběhu dějin socialistického Československa.⁹⁹

Mezi samotnými fotbalovými fanoušky, kteří dlouhé vlasy sami často nosili, však nalézáme i mnohem komplikovanější postoje, které varují před nadšeným přijetím subkulturní teorie jako konečného výkladového rámce. Představy o učňovské revoltě, vyhnané na okraj společnosti, a symbolika spojovaná s nekonformními postoji mladistvých, se na stránkách kroniky fanoušků Bohemians Praha místy doslova obrací naruby. Na jedné ze stránek si autor například zapsal následující: „*Naši tři frajeři s patkou až na břicho měli zase silné kecy, jak zmlátí celou Olomouc a pod... Takové děti máme nejraději, v životě nikde nebyli, ale o bitkách na cizích stadionech vědí všechno. Když nic jiného, příště si vezmu alespoň nůžky na vlasy...*“¹⁰⁰

98 Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

99 POSPÍŠIL, Filip a Petr BLAŽEK. "Vraťte nám vlasy!": první máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu : studie a edice dokumentů. Praha: Academia, 2010. Šťastné zítřky.

100 *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora

5 Chuligáni jako fanoušci

Klubové společenství a každodenní svět československého státního socialismu

V poslední části této práce se text ve třech oddělených pasážích zabývá těmi aspekty, které se netýkají konfliktního setkávání uzavřené chuligánské komunity se světem, který ji obklopuje a vyznává v jistém smyslu normalizované hodnoty. Pojednávání téma se tak posouvá od represí, institucionálních změn a dobře rozeznatelných symbolických rozporů směrem k připomínání nejrůznějších sociálních vazeb, identit a možností sebeorganizace.

Závěrečná kapitola je uvedena připomenutím již dříve popsaného přístupu, který položil základní kameny její výzkumné metody. S odkazem na úvahy Alexeje Jurčaka je vysvětlena myšlenková kompozice, vycházející z jeho komplexnějších představ o fungování *autoritativního diskurzu* v pozdně socialistické společnosti. Tematizována je tak otázka ideologických norem, jako prostoru další výpovědi osobnějšího rázu a prožívání každodenního života v komunitách, které se nijak výrazně nevztahuje k velkým politickým rozporům své doby.

Otázek spojených s identitou těchto lidí se text dotýká připomenutím jejich vztahu ke klubu samotnému a některých vnějších projevů, které tyto souvislosti měly. V závěru je prezentován fenomén překvapivě rozvinuté sebeorganizace fanoušků již v předlistopadovém období a jejich schopnost spolupracovat s formálními institucemi fotbalových jednotlivých klubů.

V podkapitole *Chuligáni jako fanoušci* je tak čtenáři nabídnuta interpretační alternativa k subkulturnímu chápání komunity československých fotbalových fanoušků 80. let. Děje se tak bez ambice tento přístup zcela odmítnout jako nerelevantní, ale spíše zkomplikovat některé jeho předpoklady.

4.1 Bezpodstatná represe a bezvýznamný vzdor

Rozsekáme na mraky, ty bruselský zázraky¹⁰¹

Ve fotbalových ročenkách, které v 80. letech vydávalo bratislavské nakladatelství Šport, se mezi suchopárnými statistikami o celkovém počtu žlutých karet rozdaných v jednotlivých sezónách z čista jasna vynořuje obraz, který křiklavě vystoupí ze změti tabulek tvořících většinu obsahu. Brutální fotografii ušlapaných lidských těl a zmateného davu stojícího okolo nich doplňuje popisek: „*Hrozná masakra, ktorú spôsobili nepříčetní anglickí*

101 *Kronika fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora

fanúšikovia...“¹⁰²

Neštěstí z bruselského stadionu Heysel, kde v roce 1985 v důsledku chuligánské rvačky a následné paniky zemřelo 39 lidí, se postupem času stalo pro svůj ohlas jakýmsi orientačním bodem při práci s tématem fotbalových chuligánů. Vedle zpřísnění bezpečnostních opatření a disciplinárních důsledků na mezinárodní scéně, je pověstný Brusel vzpomínán jako významný inspirační impuls pro východoevropské chuligány. Na pověstný Brusel reagovala UEFA, bezpečností složky Margaret Thatcherové i Ericha Honeckera a v neposlední řadě i tehdejší československý filmový průmysl.

Masakr ze stadionu Heysel může hrát roli klíčového okamžiku při studiu institucionálních změn v přístupu k fanouškům nebo podob represí vůči nim, bezprostřední vliv na život samotné komunity je ale prostorem pro mnohem bohatší diskusi. Ani krátký popěvek vybraný z kroniky fanoušků Bohemians Praha, jímž je tato pasáž uvedena, na bruselskou rvačku nijak neodkazuje. Pochází totiž už z roku 1983 a je prostým vyjádřením víry v dobrý výsledek měření sil mezi Bohemians Praha a Anderlechtem Brusel.

Při snaze nalézt v soudobých dějinách československé společnosti místo pro fotbalové vlajkonosce by bylo velkou chybou přehlížet zdánlivě banální a samozřejmé - samotnou hru, radost z ní a sociálních vazeb, které mezi lidmi vytvořila.

Na podobný soubor hodnot odkazuje i výše připomenutá studie Alexeje Jurčaka z prostředí leningradských zájmových a profesních komunit 80. let 20. století. Jeho textem čtenáře provází studentka historie Inna, která v nejrůznějších vzpomínkách personifikuje specifický život svých přátel mimo stranickou i disidentskou elitu sovětského státu. Shodou náhod si Jurčak pro obraznější připodobnění svých úvah vybral i příhodnější metaforu: „*Podobně může být pro člověka, který se nezajímá o evropský fotbal, být „nezajímavá“ volba, komu přát v utkání Juventus s Ajaxem vítězství, a to i přesto, že tyto zápasy čas od času vysílá televize. Kvůli nedostatku zaujetí pro určité parametry diskurzivního pole tak Inna a její přátelé raději než o Havlově volání po „Životní pravdě“ či Solženicynově apelu „nežít ve lži“ mluvili o tom, že se jim „žilo lehko“, „vedli opravdu veselý život“ a „celkově se radovali.“¹⁰³*

Pojem *autoritativního diskurzu* a jeho významový posun z dílny Alexeje Jurčaka, jenž v českých podmínkách úspěšně aplikoval právě Michal Pullmann, je nepochybně zkonstruován pro mnohem širší badatelské pole, než jakým je studium fotbalových vlajkonosů. Samotnou myšlenkovou kompozici orientovanou tímto směrem však nepochybně lze produktivně použít i ve vztahu ke studovanému problému. Může být soubor výpovědí, které pojmenovávají

¹⁰² DÁVID, Ladislav, *Futbal 88/89. ročenka*, cit. d. (pozn. č. 50), s. 135.

¹⁰³ JURČAK, Aleksej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*, cit. d. (pozn. č. 11), s. 160.

fotbalové výtržnosti československých vlajkonošů jako sociologicky vysvětlitelnou frustraci a v podstatě banální lidskou vulgárnost přijat jako jazyková, chceme-li, ideologická norma, která ale zároveň otevírá prostor dalším výpovědím?

Nejrůznější televizní ankety se v průběhu 80. let staly oblíbeným žánrem oficiálního zpravodajství Československé televize nejen v rámci pořadu *Aktuality*. V reportáži z jara roku 1987 nalezneme náznaky této zvláštní komunikační atmosféry:

„No neřvu takovéty pokřiky, jako Liverpool a tak“

„Budete i klukům říkat, aby tak nefandili“?

*„Snažím se...“*¹⁰⁴

Odpověděl nejistě mladík obklopený desítkami ostatních fanoušků, kteří před kamerou sborově a se vztyčenými pěstmi provolávají slávu a jméno fotbalového klubu z pražské Letné. Jakési nejisté odmítnutí vulgarit a fotbalového skandování, jako podmínka k vyjádření dalšího sdělení vystoupí lépe v podobně stylizované reportáži o vlajkonoších pražských Bohemians v totožném pořadu o rok později:

„Proč si myslí Zdeněk Válek, že vlajkonoši patří na stadiony?“

„Já si myslím, že když se mužstvu nedaří, že jsou vlastně jediný, který povzbuzují, který dokážou povzbudit mančaft.“

„A nevadí vám jejich hrubé pokřikování a povzbuzování?“

*„No... Občas jo, to je pravda.“*¹⁰⁵

„Vy se sem ani moc nehodíte. Jak jste se sem dostal?“

„Já tady mám syna s sebou.“

„Syna? A vám nevadí, když se tady sprostě nadává a křičí?“

„Ale vadí, vadí...“

„A děláte proti tomu co?“

„Prosím?“

„A děláte proti tomu co?“

*„Snažím se je trošku zmírnit, ale to víte, je jich hodně...“*¹⁰⁶

104 Z pořadu Československé televize *Aktuality* [cit. 2. 8. 2019]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=W2lMMgi8dt4>

105 Z pořadu Československé televize *Aktuality* [cit. 2. 8. 2019]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=ykLxyatchqM>

106 Tamtéž.

Kromě očekávatelného vyznění obou reportáží zaměřených na boj a potírání nevzhledných skupinek opilých mladíků, ukazujících do objektivů kamer Československé televize neslušná gesta, dostávají svůj prostor i další sdělení. Fotbalový kotel tak někde v pozadí promlouvá jako prostor prostého mezilidského setkávání, prožívání nejrůznějších sociálních vazeb, jako prostor s jedinečnou atmosférou ve vztahu k samotné hře i jejím hráčům.

Je možné interpretační rámce, které ohledávají především směr a intenzitu represí v tomto tématu opustit a vzdát se tak představ o jakémisi vyhoceném konfliktu elit s komunitami na okraji? Byla by škoda rezignovat na snahu pojmenovat ostatní zdroje této nové komunitní energie než jen ty, které prosakovaly přes rezavějící železnou oponu.

Bylo by možné mladíky z tribun československých stadionů, jejich společenství, aktivity a prožitky pomyslně přičlenit někam k jurčakovým leningradským zájmovým komunitám, jejichž perspektiva vychází z alespoň rámcově podobných hodnot? Svět v němž se disidentské i prorežimní postoje ocitají ve stejném prostoru, protože se navzdory protichůdným pozicím vztahují k totožnému souboru výpovědí a ve svém konfliktu sdílí nejen společnou symboliku, ale i totožné rétorické nástroje. Pokud tito lidé stáli stranou jejich světa a nijak se s jejich konfliktem neztotožňovali, mohlo se tak dít prostě jen proto, že zápas prorežimního aktivismu a disentu jednoduše nepoutal jejich pozornost ani nebudil jejich zájem.¹⁰⁷

Jeden z výrazných fanoušků Baníku Ostrava 80. a 90. let František sice označil v rozhovoru společenství svých přátel z fotbalového kotle za jakousi *disentní společnost*, ovšem dalšími slovy tento pojem vzápětí důsledně oprostil od některých prvoplánových konotací: „*My jsme byli v podstatě taková disentní společnost. Teďka jsem prostě čet, tady v Havlově knížce, že on se v podstatě vychvaluje, že to byli lidi, který byli spolu solidární a bla, bla, bla... Když si potom vybavuju, jak se dlouho nebyli schopný domluvit Hradílek s Hučínem, jak se tady hádali prostě před soudem. To nebyli žádný lepší lidi. Jestli mi někdo říká, že jsem pro tenhle sport patřil mezi spodinu, tak zaplať pámbůh, že jsem nebyl elitou. Takže mě bylo v téhle společnosti a je dobře.*“¹⁰⁸

Následující řádky se tak budou soustředit na ty aspekty života v komunitě fotbalových fanoušků, které k interpretaci nepotřebují obrazy v kordonu nastoupených příslušníků Veřejné bezpečnosti, ani vizuálně atraktivní záběry mladíků ukazujících do objektivů Československé televize neslušná gesta v pořadu *Aktuality*.

Připomeňme pro tuto chvíli život v klubovém společenství, v němž státní represí scházela

107 JURČÁK, Aleksej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*, cit. d. (pozn. č. 11), s. 156 - 157.

108 Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

podstata a kde vzdor neměl svůj bezprostřední význam.

4.2 Klubové společenství

Členství v Klubu zavazuje každého člena, aby aktivně propagoval a podporoval činnost jednoty.¹⁰⁹

Klubové společenství zasahuje mnohem abstraktnější komunitu, než jakou představují tehdejší subkultury mládeže, jejichž konflikt se stánými autoritami je mnohem snáze pojmenovatelný. I proto je třeba na první pohled zjevné podobnosti mezi československými vlajkonosi a dalšími nekonformními skupinami interpretovat s opatrností.

Komunitu Baníkovců, kteří hned v roce 1990 založili oficiální fanklub mužstva, popisuje František takto: „Já mám pocit, že v podstatě to fanklubáctví je, že jsme museli prostě držet při sobě. Zatímco dneska je to podle mě do značné míry tak, že celá společnost je individualistická a že to je v podstatě zase záměr. Jaksi cítit se příslušníkem národa, jak píše Vladimír Ručín, vede ke konfliktům, a proto je proti tomu. Podobný názor čili něco, co nám říká, že v podstatě máme něco společného a že bysme měli být schopni alespoň nějaké elementární domluvy o nějakých konkrétních věcech, tak se dneska bere za minus. Zatímco fanklubáctví bylo v podstatě založený spíš směrem k tomu slovu supporter. Čili podporovatel klubu.“¹¹⁰

Klíčovým momentem ve Františkově výpovědi je v tuto chvíli především přihlášení se k samotnému klubu a jeho aktivitám. Z nepřehledného názvosloví, které se již po desítky let snaží plastickou komunitu fotbalových příznivců přeměnit v akademické termíny, vybírá jeden z pozdějších zakladatelů baníkovského fanclubu slovo *supporter* s důrazem na jeho český překlad. V souvislosti s výše řečeným, je zdánlivě banální přihlášení se ke klubové instituci, zřizované ovšem komunistickým státem, velmi zajímavým momentem.

O tom, jak složité a těžko zobecnitelné byly pokusy o integrování světa fotbalových fanoušků, hráčů, funkcionářů a celé jejich komunity do oficiálního názvosloví komunistického režimu, vypovídá například příběh vyjednávání některých názvů českých a slovenských fotbalových klubů.

V případě dvou dodnes ikonických celků české sportovní scény, pražské Slavie a ostravského Baníku, narazíme na zcela protichůdné přístupy k přijímání poměrně náhle utvořené a v jistém smyslu umělé identity sportovních fanoušků. O tom, zda jakési ideové zásahy shora

¹⁰⁹ *Ze stanov Odboru přátel Baníku Ostrava*, z osobního archivu autora

¹¹⁰ Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z:

<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

mohly mít vliv na utváření vztahu ke klubu a jeho, slovy baníkovce Františka, *supporterům*, se dozvíme více z historického kontextu.

Období, kdy se v organizaci československé fotbalové ligy prosazovaly koncem 40. a počátkem 50. let sovětské vzory, je v případě pražské Slávie silným, ale zároveň traumatickým momentem v jejím jinak pečlivě opečovávaném historickém příběhu. Rozsáhlé změny v celém československém sportu se ve fotbalovém prostředí viditelněji projevily například zásahem do tradičních názvů profesionálních prvorepublikových fotbalových klubů. Tyto kluby měly mít po únorovém převratu alespoň formálně amatérskou povahu a jejich názvy reprezentovaly nejrůznější odvětví socialistické ekonomiky.

Podobnou historií neustálého přejmenovávání si prošla například letenská Sparta, která nesla jméno tehdejší sítě čerstvě znárodněných obchodů s potravinami „bratrství“ i třetí výrazný pražský klub Bohemians, jenž toho času nastupoval pod názvem Spartak Stalingrad. Rok 1949, kdy byla SK Slavia sloučena se závodní sokolskou jednotou Dynamo Praha a tím i změněn její název nově reprezentující podnik spojený s pražskou energetikou, je v klubovém historickém příběhu počátkem období, které nazval publicista a historik Miroslav Jenšík „tragickými časy.“¹¹¹

Působení Slávie v československých fotbalových strukturách 50. a 60. let v jistých okamžicích s nadsázkou připomíná domu temna, propletenou s těmi nejsilnějšími momenty české historické paměti. Počátkem 50. let je například zcela zbourán čerstvě postavený stadion za bezmála 17 milionů Kčs, který musel ustoupit stavbě impozantního Stalinova pomníku na Letné. Naopak návrat původního názvu mužstva, který nakonec nahradil obecně odmítané Dynamo, je hrdě připomínán jako autentická aktivita fanoušků z poloviny 60. let, srozumitelně dokreslující atmosféru uvolňování československého stalinismu ve stejné době.

Epizoda, kdy tradiční české fotbalové mužstvo s odporem a pocitem pokoření nenosilo ani své sešívané dresy, ani svůj tradiční název, je jistě pozoruhodný a dobře uvěřitelný.

Totožný proces, kdy se vládnoucí režim pokusil svým slovníkem a novým souborem symbolů vstoupit mezi fotbalové fanoušky a pokusit se nově zformovat jejich identitu, však napsal v českém prostředí i jeden zcela opačný příběh.

Přibližně ve stejné době totiž přijalo své nové jméno i do té doby spíše nevýrazné mužstvo z moravskoslezského regionu SK Slezská. To začalo hrát nejprve pod známou zkratkou pro důlní podniky v ostravsko-karvinském revíru a posléze přijalo svůj dnes neodmyslitelný název Baník Ostrava.

111 Z pořadu *České televize Historie.cs* [cit. 2. 8. 2019]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/213452801400038-fotbal-to-je-hra-kopana-a-jeji-nefotbalove-dejiny-u-nas>

Rozhodně se nejednalo o jediný Baník v Československu a podobně jako například Dynamo měl reprezentovat jedno z budovatelsky prestižních průmyslových odvětví. Na otázku po vztahu samotného klubu k prostředí města a původu jeho nezastupitelné role v identitě Ostravy i jejích obyvatel odpovídá jeden z baníkovských vlajkonosů Jaroslav takto: „*No a prostě ten Baník má takovou tradici, že velké město má jeden velký klub. Má to plus, že ti bývalí havíři, ti horníci tomu dodali nějakou vážnost.*“¹¹²

V létě roku 1978 napsal vedoucí sportovní rubriky oblíbeného časopisu Dikobraz výboru fotbalového oddílu Baníku Ostrava dopis, v němž nabízí klubovým funkcionářům a zprostředkovaně i fanouškům nové sportovní pokřiky, které ve snaze „*přispět k lepšímu chování diváků na fotbalových a hokejových stadionech*“¹¹³ časopis sesbíral z příspěvků, které do redakce posílali v rámci vyhlášené soutěže sami čtenáři. „*Dovolujeme si poslat Vám všechny příspěvky, které jsme obdrželi. Samozřejmě by nás potěšilo, kdyby jste je eventuálně využili, neboť by tím bylo znásobeno naše úsilí. Vaše politicko-výchovná komise jistě tuto otázku zváží. Myslíme si, že například v práci hlasatele by možnost využití byla.*“¹¹⁴ Napsal doslova tehdejší vedoucí sportovní rubriky Josef Rant.

Na desítkách korespondenčních kartiček, dodnes uložených Moravskoslezském muzeu v Ostravě se mezi nejrůznějšími sportovními popěvkami jako výrazný motiv vynořují odkazy na hornickou hrdost, kterou ostravskému fotbalu sice svévolně přičkly roku 1952 komunistické vládní struktury, ovšem kterou čtenáři Dikobrazu o téměř 30 let později zjevně autenticky přijali za svou:

*Ostravské šachty i komíny fabrik,
Baníku přejí mistrovský hatrick!*

*Černé zlato narubem,
mistři ligy zas budem!*

*Nezklamte doly,
střílejte góly!*

112 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

113 Z dopisu Josefa Ranta, z osobního archivu autora

114 Tamtéž.

*Bojujete synci na špici,
tak jako naši horníci!*

*Všichni naši Ostraváci,
dobří v sportu, dobří v práci!*¹¹⁵

Tyto a mnohá další hesla by snad bylo možné chápat i jako součástku ve zmechanizovaném koloběhu výpovědí komunistického režimu o sobě samém, tak jak jej popsal například Petr Fidelius.¹¹⁶ Je to ale především jejich původ a samotní autoři, kdo podobnou interpretaci umožňují jen těžko.

S největší pravděpodobností totiž tyto popěvky neseptovali kariérní straníci z politicko-výchovné komise ve své pracovní době, ale do redakce *Dikobrazu* je tehdy doručila Československá pošta z regionů, které přesahovaly Ostravsko o stovky kilometrů. Mezi čtenáři sesbíraný materiál připomíná, jak hluboko do obecného povědomí vstoupily v jistém smyslu prestižní metafory černého zlata, romantizovaných industriálních obrazů fabrik a komínů i víry v práci a chápání těžebního průmyslu jako vzoru, který zavazuje dokonce i fotbalisty.

Nabízí se prvoplánová kritika portréty ideologií ovládnutého člověka, jenž není schopen individuálně myslet a jenž se k těmto symbolům hlásí prostě proto, že již není schopen je kriticky odmítnout.

Právě Jurčák takovou pozici velmi pohotově zkritizoval.¹¹⁷ Baníkovské havířské pokřiky tak mohou být čteny z perspektivy, kterou stejný autor nabízí jako alternativu. Chápejme je tedy spíše jako nezištné projevy každodennosti, kde hornické symboly nejsou nutně jednosměrným reprezentantem státu a jeho ideologie.

Sdělení těchto popěveků totiž v první řadě leží ve víře v dobré umístění, góly v soupeřově síti a zážitek z dobrého sportu. Ze vzpomínkové knihy výstřížků, kterou si baníkovec František dodnes doma pečlivě uchovává, na čtenáře ostatně skutečně vystupuje především oddanost klubu, jeho symbolům a prožitek ze samotného sportu.

Podobně hovoří i jeden ze zakladatelů neoficiálního fanklubu Bohemians z počátku 80. let, když odpovídá na otázku, zda tehdejší fanoušci užívali v jazyce své komunity české období dnes známých anglických výrazů. Vzpomene i některé důvody tehdejší soudržnosti: „*To*

¹¹⁵ *Z korespondenčních kartiček zaslanych redakci časopisu Dikobraz*, z osobního archivu autora

¹¹⁶ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Triáda, 2016. Paprsek.

¹¹⁷ JURČÁK, Aleksej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*, cit. d. (pozn. č. 11), s. 17-18.

začalo podle mě fakt až po revoluci, kdy se to natáhlo z ciziny. A právě to mě štve, že se to dělí. Na ultras, na normály, na chuligány. Protože fandíme jednomu klubu. Tady se mělo táhnout za jeden provaz a ne se dělit, ne se tříštit nějakým zájmama. Za komančů jsme bohužel neměli moc zájmů...“¹¹⁸ Jestli tak opravdu vypadala i tehdejší realita mezilidských vztahů mezi vlajkonoši se už těžko dozvíme. Pokud se ale ptáme, kdo vlastně byli ti rázní mladíci, kteří svým chováním začínali čerit stojaté vody československých fotbalových ochozů, začněme možná od toho nejtriviálnějšího. Od přátelství, prožívání sportovních emocí, lásky ke klubové identitě a od ochoty věnovat tomu všemu tvůrčí energii svých mladistvých let.

*Na Bazalech žijem – pivo a jablečné tam pijem,
ať je tu Slovan nebo Sparta, je tu vždycky dobrá parta.
Mačala svěřence své měří – Baníkovci mu stále věří.
I když podzim bylo místo sedme
ale na jaře na první místo sednem.¹¹⁹*

Těch několik desítek nebo stovek převážně učňovských mladíků nebylo tehdy obklopeno zcela nechápajícím světem, který by je od samého počátku odmítal a odsuzoval. Zdá se totiž, že klubové společenství, které v nostalgických vzpomínkách táhne za jeden provaz a fandí jednomu klubu, zasahovalo o poznání dál než jen k několika místům na stání za brankou soupeře.

Ve východním Německu se okolo fotbalových týmů nejen tamní nejvyšší soutěže vytvořila hustá síť oficiálních i neoficiálních fanklubů, jejichž počet se pohyboval v řádu stovek.¹²⁰ Tyto fankluby, ať už byly oficiálně uznány nebo ne, mohou být jistým dokladem iniciativy tehdejších fanoušků a jejich snahy o sebeorganizaci. Nejrůznější ambice státních sportovních institucí tuto vznikající iniciativu regulovat spojuje Jutta Braun přímo se snahou nabýt mezi fanoušky konkrétního vlivu. Ta mohla mít celou řadu podob od bizarních pokusů nabídnout politicky nezávadné fotbalové popěvky až po dodnes běžné způsoby komunikace s fanoušky, jako např. organizování nejrůznějších setkání s hráči, které byly v té době dobře známé i v Československu.¹²¹ Lokální fankluby měly být v NDR přibližně od poloviny 70. let

¹¹⁸ Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora

¹¹⁹ Kniha výstřížků fanoušků Baníku Ostrava, z osobního archivu autora

¹²⁰ BRAUN, Jutta, „Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht“, cit. d. (pozn. č. 65), s. 441.

¹²¹ BRAUN, Jutta, „Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht“, cit. d. (pozn. č. 65), s. 441-442.

institucionalizovány a zapojeny do iniciativy namířené proti chuligánskému chování. Některé z nich odmítly, ve snaze uchránit své fotbalové společenství jako jakýsi prostor autonomního jednání a individuální volby.¹²² To, že se stát přirozeně snažil tuto spontánní energii nějakým způsobem uchopit a nabýt nad nově vznikající fotbalovou kulturou vlivu, ovšem neznamená, že prostředí jednotlivých fotbalových fanklubů bylo nezbytně místem zápasu represe a rezistence vůči ní. Otázka, zda šlo o státem ovládanou strukturu nebo jakousi neoficiální sféru, nemusí být z tohoto pohledu klíčová.

Podobnou strukturu měly v mnohem skromnější podobě i československé fotbalové komunity. Různé organizace sdružující při fotbalových klubech fanoušky existovaly už poměrně dávno. V polovině 60. let vzniká například dodnes dobře známý Odbor přátel Slávie, jehož skromnější obdoby se později objevily i jinde. V menším rozsahu fungoval i v Ostravě. Z činnosti odboru zůstává ve vzpomínkách fanoušků zapsán především postarší, generačním konfliktem duševně vyčerpaný předseda a každoroční klubové plesy: „*Samostatný Odbor přátel Baníku Ostrava, tedy 70.-80. léta, jejich veškerá činnost byla taková, že pořádali autobusové zájezdy. Ale kolik přímo Zbavitel? No to už byl pán v důchodě a trošku to fyzicky, psychicky nezvládal. Prostě s těma fanouškama měl problémy a tak. Jednou za rok pořádali baníkovský ples. Ten byl vždycky v lednu, nebo v únoru a konal se na Černé louce. Ale ty plesy byly dobré. To se konalo ve čtyřech, nebo pěti sálech a bylo tam asi 1200 lidí. Vstupné stálo 40 korun...*“¹²³ Taková akce byla podle všeho velmi oblíbená a vítaná. Její odmítání, které by vycházelo z osobních přesvědčení a touhy vymezit se vůči cizorodé a v jistém smyslu oficiální zábavě, se v komunitě nijak zvlášť nerozšířilo.

Neformální setkávání sportovních činovníků s živou komunitou okolo týmu se ale neomezovala na nahodilá setkání někde v předsálí klubových plesů. Mezi několika nejoddanějšími fanoušky Bohemians a lidmi spojenými s nejužším fungováním klubu včetně hráčů vznikly postupem času poměrně úzké osobní vztahy: „*To určitě, to určitě. Ale zase se týkalo jenom omezenýho okruhu lidí. Jako ne všichni lidi z kotle. Nebo většina diváků tyhleto vztahy neměla. Co jsme měli my, co jsme jezdili. Jako ty blázni. Já si vlastně do teďka, když se potkám s hráčema, do teďka si tykám s něma...*“¹²⁴ Vedle oficiálních odborů přátel, legálně existujících při fotbalových klubech, byly zakládány rovněž neoficiální společenství fanoušků, v nichž ovšem působili totožní lidé, kteří se osobně znali s činovníky sportovních oddílů nebo se podíleli na organizaci společenských akcí klubu.

122 DENNIS, Mike a Norman LAPORTE. *State and minorities in communist East Germany*, cit. d. (pozn. č. 71), str. 143.

123 Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

124 Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora

V posledních měsících před velkými změnami, které československému fotbalu přichystala sametová revoluce, bylo možné celou skupinu ostravských vlajkonošů vézt na utkání v Kyjevě ve stejném letadle, ve kterém se přepravovali i hráči. Různí fotbaloví sekretáři a předsedové toho ale pro těch několik málo fanoušků, které sami znali, nakonec mnoho udělat nemohli. Snad když odhodlaně vyrazili v nevelkém počtu na venkovní utkání, našli pro ně místo pro zpáteční cestu v autobuse s hráči, občas jim nabídli volné lístky nebo je nechali si odnést ze svých kanceláří domů starší ročníky programů tištěných na fotbalové zápasy.

Prostředí samotné instituce fotbalového klubu tedy nemuselo být ke svým vlajkonošům nutně nepřátelské. Alespoň v první fázi ne. I proto, že klubová identita a odhodlání ji aktivně utvářet dalece přesahovalo prahy jednotlivých kanceláří sportovních funkcionářů. Jejich z dnešního pohledu směšný byrokratický slovník i organizační nemohoucnost je však vzpomínána spíše s pobavením: „*No někdy tam k něčemu došlo, ale schůze za komunistů byla většinou formalita. Tam se plácalo páté přes deváté a byla tam taková normální debilita. Někdo z Baníku na stadioně, na Bazalech, jak byly ochozy, tak tam nechal zábradlí natřít normálně na žlutou, červenou a modrou. Já nevím, to byl fakt nějaký debil, nebo takzvaný znalec Baníku.*“¹²⁵ Takový zásah do posvátného prostoru, mířený přímo do ochozů, do samého srdce klubu, se nemohl obejít bez zásahu. Ať už šlo o necitlivou ignoranci nebo jen o úřednickou neohrabanost, vlajkonošů se rozhodli, že o to nejzákladnější z klubové symboliky musí pečovat sami. V létě roku 1989 pronesli přes noc na stadion plechovky a přetřeli zábradlí zpátky na bílo tak, aby znovu připomínalo barvy spojované s ostravským fotbalem.

Těžko si můžeme myslet, že by fanoušci své představy o podobě klubové pospolitosti komunikovali usazení do pohodlných židlí ostravské kavárny Praha, kde se výroční schůze *Odboru přátel* většinou konaly. Když se v květnu roku 1983 konalo herně velmi podezřelé finále Českého poháru mezi pražskou Duklou a Bohemians, jehož průběh napovídal mnohé o již zmiňovaných machinacích s výsledky ve prospěch státem protežovaných vojenských nebo policejních klubů, bylo znovu zasaženo citlivé místo. Takto neuctivý zásah do toho nejdůležitějšího, tj. sportovního prožitku, si rovněž vyžádala svou odezvu: „*Když jsme se pak rozjížděli do Vršovic, udělali jsme průvod z Míráku. Napadli jsme bistro, kam chodili. Trošku jsme jim tam, já ne, já jsem byl takovej mírnější vždycky, ale kluci jim tam pochroumali roletu, že jim nešla vytáhnout. Pár těch odvážnějších hráčů vylezlo a snažili se nás nějak uklidnit.*“¹²⁶ Scéna, ve které v podstatě profesionální fotbaloví hráči přímo na ulici uklidňují skupinu rozlícených mladíků, ověšených klubovými barvami, působí v jistém světle vlastně

¹²⁵ Z rozhovoru s Jaroslavem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

¹²⁶ Z rozhovoru s Michalem, z osobního archivu autora

idylicky. Atmosféra, ve které se mezilidské vztahy v klubovém společenství tehdy odehrávaly, musela být každopádně od dnešních dnů hodně odlišná.

Mezi vzpomínkovým materiálem, který si vlajkonoši dodnes uchovávají, bychom marně hledali křiklavou a dráždivou estetiku, jež by na první pohled kontrastovala se způsobem, jakým se fotbalové kluby běžně samy prezentovaly.

Neoficiální fotbalová utkání fanoušků, která pomáhala na výjezdech krátit čas zbývající do vypuknutí profesionálního fotbalového dramatu, byla poměrně častá. Nechyběly ani pozvánky, které odlehčeně připomínaly ty tištěné na skutečné zápasy: *Hvězda Cheb – FC Baník, ligový předzápas fanoušků, přijďte povzbudit fandý.*¹²⁷ Výčet výsledků dosavadního měření sil a podpisy nastupujících hráčů jsou propisovací tužkou vepsány vespod sešitového listu. Mezi desítkami vlepených předzápasových programů a vstupenek najdeme ručně vykreslené klubové znaky a loga.

Dnes nevídané sepjetí mezi klubem a jeho fanoušky dokresluje i snaha vlajkonošů uspět při prezentaci klubu na jedné z prvních cest do čerstvě otevřeného zahraničí: „*Když jsme třeba jeli poprvé na to mistrovství Evropy fotbalových fanklubů, tak abysme udělali Baníku dobrou prezentaci, tak jsme měli s sebou poměrně dobrý hráče, který byli přímo za fanklubáky.*“¹²⁸ Na soupisce ostravského fanklubu tehdy nastoupil i profesionální kapitán ligového mužstva František Kula.

Na stránkách baníkovské knihy výstřížků se mezi všemi bojovnými popěvkami a medailonky jednotlivých hráčů občas mihne osobní pohlednice nebo fotografie. Jedna stránka je věnovaná první několikadenní vycházce z kasáren Československé lidové armády, kterou fanouškovi, zvanému Pilot, dorazili zpestřit jeho společníci z ostravského kotle. Jiný zápis v kronice pražských Bohemians má zase na celé dvoustránce vylepené fotografie líbajících se novomanželů a svatebčanů, na nichž čáry od zelené propisovačky označují dorazivší fanoušky. V okamžiku, kdy čtenář obrátí list, octne se ale znovu mezi těmi rozvášněnými mladíky se zelenobílými vlajkami, které znal z předchozích stran a jeho zrak padne na nadpis další kapitoly jejich dobrodružného života. *Burani se radovali!*¹²⁹ I to, že se mezi verše o Štrougalových hlavách a podepsané pivní tácky občas přimísily běžné životní chvíle jako odchod na vojnu, svatba nebo oslava složené maturity, prohlubuje nedůvěru k představě, že život mezi vlajkonoši byl útekem od normalizační šedi někam do subkulturního podzemí. Identita fotbalového vlajkonoše se tak mohla prolínat s obrazy socialistické každodennosti

127 *Knihy výstřížků fanoušků Baníku Ostrava*, z osobního archivu autora

128 Z rozhovoru s Františkem [cit. 15. 5. 2018]. Dostupné z:

<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>.

129 *Z kroniky kroniky fanoušků Bohemians Praha*, z osobního archivu autora

více, než by člověk od násilím komunikující subkultury očekával.

Fotbalový klub nabízel svým příznivcům prostor pro jistou seberealizaci, které nemusela být oficiální a jeho institucionální povaha nutně na obtíž. Aktivity skupinek fanoušků z fotbalových kotlů se s činností na klubové úrovni v několika konkrétně vysledovaných případech Baníku a Bohemians bez větších problémů prolínaly. Jeden z ostravských vlajkonošů, spojený se zakládáním pozdějšího fanklubu, během rozhovoru při zmínce o baníkovském plese vytahuje ze šuplíku svou sbírku klubových odznaků, mezi nimiž má i pečlivě uložené označení pro pořadatele. Papírový symbol klubu a jak sám říká, nóbl okraje. Jiný z vlajkonošů pražských Bohemians, nosící v 80. letech během utkání na rameni pořadatelskou pásku, se zase objevuje jako postava v bujarých zápiscích o fotbalových rvačkách ze stejného období.

V červnu roku 1990 se konaly první volby do zastupitelských orgánů, které odpovídaly dnešním představám o demokratických standardech. Konec neomezené vlády Komunistické strany pro některé pouze zintenzívněl, pro jiné přímo odstartoval transformační období, které zasáhlo snad všechny vrstvy české a slovenské společnosti. Stalo se tak samozřejmě i ve vztahu k tehdy již překvapivě rozsáhlé síti nejrůznějších subkultur a zájmových komunit. Ani pomalu se vyprazdňující tribuny českých fotbalových stadionů se transformačnímu pohybu nevyhnuly.

Krátce po červnových volbách odeslalo šest fanoušků ostravského Baníku dopis předsedovi FC Baník Ostrava OKD Miloslavu Dopitovi, nadepsaný větou: „*My, níže podepsaní fandové BANÍKU jsme se dlouhou dobu snažili, aby nejen pro nás platilo, že BANIK JE NÁŠ, ale aby i Odbor přátel byl náš.*“¹³⁰ V samotném textu dopisu kritizují, že výroční schůze odboru byly v minulosti nevolební a ohrazují se proti všeobecné nečinnosti organizace, která měla fanoušky původně sdružovat a zaštiťovat. Autor dopisu nastiňuje první představy o fungování vznikajícího *Fan Clubu*.

Vedle odkazu na původní stanovky Klubu přátel Baníku Ostrava tedy *hlavního poslání podpory a propagace*, to byl i požadavek na společně organizované výjezdy mimo Ostravu, pořádání akcí pro mladé fanoušky *bez nutnosti společenského oděvu*, zajištění členských slev a v neposlední řadě výroba suvenýrů spojených se značkou FC Baník.

S 90. léty vstoupilo mezi fotbalové fanoušky s velkou razancí hned několik nových celospolečenských fenoménů. Možnost oficiální sebeorganizace, zintenzívnění kulturních transferů, vznik nových subkulturních identit uvnitř fotbalových kotlů, které nesouvisely se samotným sportem, a to vše na pozadí mohutné komercializace a medializace jejich

130 Z dopisu vlajkonošů Baníku Ostrava vedení klubu, z osobního archivu autora

komunity. Společenství lidí, o které se tento text zajímá, se ocitlo v nové situaci, která nabízela zcela novou dynamiku vývoje a napomohla vzniku dosud neznámých problémů.

Věřím, že předložená práce může mít svou hodnotu nejen při hledání kořenů vývoje české fotbalové scény 90. let, ale nabízí i ucelené sdělení o možnostech, hranicích a podobách každodenního života v pozdním státním socialismu.

Závěr

Nová dynamika, kterou mezi fotbalové fanoušky přinesla 90. léta, časem začínala vzbuzovat nejen akademický zájem o tuto komunitu. Ten se soustředil zejména na snahu rozeznat a popsat původ a zdroj jejich chování. Prezentovaná absolventská práce se ve svých ambicích pokusila celou tematiku přivést do prostředí badatelského pole českých soudobých dějin a diskuzí, které jej provází.

Komplexní a jen těžko přímočaře zodpověditelné otázky totalitní povahy vlády komunistického režimu mohou být podobně skromnou sondou do jedné z nepřehledné škály tehdejších zájmových komunit zodpovězeny jen těžko. Přesto se ukazuje, že i na první pohled konfliktní, a tudíž i interpretačně snadno čitelné prostředí fotbalových fanoušků je historickým tématem, v němž se mohou funkčním způsobem uplatnit obě pomyslné strany mince.

Na jedné straně lze úspěšně vyprávět příběh autonomního a revoltujícího společenství, které se v nejrůznějších rozporech a střetech setkává násilně nejen se státními autoritami. Na straně druhé však v jednotlivých výpovědích osobního rázu nalézáme stopy toho, že hranice pomyslného napětí mezi ovládanými a ovládajícími se často rozplývá v každodenních mezilidských prožitcích.

Otázka, zda tito lidé vytvářeli ve vztahu k panujícímu společenskému řádu či příznačným zavedeným pořádkům jistý nátlak, tak zůstává bez jednoznačné odpovědi. Beze vší pochybnosti však lze odmítnout jejich roli v příběhu českých moderních dějin jako v jistém smyslu romantizované subkultury, která žije zcela mimo normalizovaný svět pomyslně šedé okolní společnosti, či slovy transformačních politiků „mlčící většiny“.

Subkulturní chápání tohoto společenství má totiž ve vztahu k širší debatě o českých soudobých dějinách svá nebezpečí a v jistém smyslu předjímá i některé jinak poměrně nejasné motivace těchto aktérů. I aktivity fotbalového chuligána z tribuny československého sportovního stadionu se mohou snadno proměnit v romantizované odmítání panujícího společenského systému a stát se s jistou nadsázkou vlastně produktivní, v podstatě občansky aktivní silou, která napomáhala komunistický režim destabilizovat.

O vědomé, cílené a programové odmítání se však v žádném případě nejednalo. Snad prostý lidský nezájem o svět, který disent v jistém smyslu sdílel se svými utiskovateli, vyvádí tehdejší vlajkonoše z podzemí revoltujících subkultur někam do prostoru s mnohem nejasnějšími konturami.

Více či méně organizované rvačky, výtržnictví i postoje veřejné kritiky, zpravidla ve vztahu k fotbalu samotnému, skutečně přiváděly tyto lidi do bezprostředního konfliktu nejen s bezpečnostní složkami, ale dotýkaly se i mnohem abstraktnějších „hranic možného“, které rýsovaly ty vládní autority, které vojenské či policejní uniformy nenosily.

Do veřejného prostoru sice vstupovali s vyzývacími nápisy na transparentech a s chuligánskými popěvkami, zároveň však na úrovni bezprostředních mezilidských vztahů často dokázali produktivně kooperovat s představiteli klubu. V některých případech se fotbaloví fanoušci dokázali ztotožňovat s otevřeně dráždivou symbolikou anglických chuligánů a zároveň přijímat za svou zcela uměle zkonstruovanou identitu, vzešlou z nevybíravých zásahů komunistického režimu do dřívějších tradic jejich mužstev. I tak se ve skandování zaznívajícím z fotbalových tribun mohlo časem promíchat provolávání slávy anglickému městu Liverpool i ostravským horníkům rubajícím pověstné černé zlato.

Z nejrůznějších výpovědí i z kompozice sesbíraného materiálu tak jako významný moment vystupuje jisté prolínání náznaků života v uzavřené subkultuře se zcela obyčejnými lidskými prožitky jako nástup do vojenské služby, maturita ve škole nebo vstup do manželství. Vlastně samozřejmá participace těchto lidí na běžných pochodech každodenního životního rytmu socialistického Československa z nich ale nevytvářela lidsky pasivní konzumenty ekonomických statků a ideologických frází, které jim tehdejší vládnoucí systém nabízel.

Zájmová komunita fotbalových vlajkonošů se stejně tak mohla pohybovat v prostoru, který Alexej Yurčak nazval jakýmsi *životem vně*. Představa o fungování komunity, jejíž lidské hodnoty a prožitky stojí zcela mimo snadno rozpoznatelný svět ovládaných a ovládajících i jejich konfliktů, je tak v tomto kontextu velmi atraktivní myšlenkovou konstrukcí s nemalým potenciálem i ve vztahu k podobným sférám tehdejší společnosti. Pomyslné zavedené pořádky, vůči kterým by se měli fotbaloví chuligáni svým na první pohled násilným chováním vymezovat, tak prostupují jejich komunitu mnohem více než by se mohlo zdát.

Nabízí se proto otázka, zda tribuny fotbalových stadionů, které byly nezdědkakdy svědkem výtržnictví i otevřených provokací, byly vůbec prostorem, jenž si fanoušci sami svým vzdorem a revoltou na systému, který je obklopoval, nějakým způsobem vydobyli. Nebo naopak prostředím, které se jim v jejich konkrétní situaci a podmínkách samo nabízelo. Zvažme proto, zda jejich domnělé nepořádky netvořily vlastně součástku v zavedeném řádu věcí a zda i oni nepatřili do společnosti pozdního státního socialismu, z níž by bylo tak jednoduché je vyčlenit.

Priznejme proto prozatím jistou hodnotu a upřímnost slovům spartánského vlajkonose, který roku 1989 odpovídal v rámci jedné z tehdy velmi oblíbených televizních anket:

„Promiň, můžu na chvíličku? Co je tvoje největší přání v životě?“

„Tak, aby Sparta postoupila co nejvíc v poháru!“

„Trošku málo na život ale ne?“

„No to je ten základ. No a pak nějaký úspěšný vystoupení, moje osobní. Tak, třeba... Vysoká škola?“

Prameny a literatura

Bibliografie

- ALAN, Josef, Tomáš BITRICH, Martin MACHOVEC, Tomáš VRBA, Jiří GRUNTORÁD a Vladimír JUST. Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945-1989. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- BRAUN, Jutta, „Sportfreunde oder Staatsfeinde? Fußballfans im Visier der Staatsmacht“, Deutschland Archiv, 2004, č. 37.
- DANIEL, Ondřej. Kultura svépomocí: ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017.
- DANIEL, Ondřej. Násilím proti „novému biedermeieru“: subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2016.
- DANIEL, Ondřej, Tomáš KAVKA a Jakub MACHEK. Populární kultura v českém prostoru. Praha: Karolinum, 2013.
- DÁVID, Ladislav, Futbal 88/89. ročenka, Bratislava, Šport 1990.
- DÁVID, Ladislav, Futbal 87/85. ročenka, Bratislava, Šport 1989.
- DENNIS, Mike. a Norman LAPORTE, State and minorities in communist East Germany, New York, Berghahn Books 2013.
- TOMLINSON, Alan a Christopher YOUNG, German Football. History, Culture, Society, Abingdom, Routledge 2006.
- EDELMAN, Robert, „A Small Way of Saying "No": Moscow Working Men, Spartak Soccer, and the Communist Party, 1900–1945“, The American Historical Review, 2002, č. 107.
- FELT, Karel a Ladislav JEŽEK, Fotbal plný hříčů, Praha, Agentura Cesty 1995.
- FIDELIUS, Petr. Řeč komunistické moci. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Triáda, 2016.
- HEBDIGE, Dick. Subkultura a styl. V Praze: Dauphin, 2012.
- JURČAK, Aleksej. Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace. Praha: Karolinum, 2018.
- KOLÁŘOVÁ, Marta a Anna ORAVCOVÁ. Revolta stylem: hudební subkultury mládeže v České republice. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011.
- LESKE, Hanns, Erich Mielke, die Stasi und das runde Leder. Der Einfluß der SED und des Ministeriums für Staatssicherheit auf dem Fußballsport in der DDR, Göttingen, Verlag die Werkstatt 2007.
- MAREŠ, Miroslav, Josef SMOLÍK a Marek SUCHÁNEK. Fotbaloví chuligáni: evropská dimenze subkultury. Brno: Centrum strategických studií, 2004.
- MCDOUGALL, Alan, The people's game: football, state and society in East Germany, Cambridge, Cambridge University Press 2014.
- POSPÍŠIL, Filip a Petr BLAŽEK. "Vraťte nám vlasy!": první máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu : studie a edice dokumentů. Praha: Academia, 2010.
- PULLMANN, Michal. Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu. Praha: Scriptorium, 2011.

- SLEPIČKA, Pavel. Sportovní diváctví. [1. vyd.]. Praha: Olympia, [1990]. Spartakus.
- SMOLÍK, Josef. Subkultury mládeže: uvedení do problematiky. Praha: Grada, 2010.
- SMOLÍK, Josef. Fotbalové chuligánství: historie, teorie, a politizace fenoménu. Karlovy Vary: Zdeněk Plachý, 2008.
- STÁREK, František a Jiří KOSTŮR. Baráky: souostroví svobody. Praha: Pulchra, 2010.
- SVOBODA, Zdeněk, Fotbalová chobotnice, Praha, Eminent 1997.
- VANĚK, Miroslav. Byl to jen rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989. Praha: Academia, 2010. Šťastné zítřky.
- VANĚK, Miroslav. Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002.
- VANĚK, Miroslav a Přemysl HOUDA. Střípky mozaiky: každodenní život české společnosti v období normalizace a transformace z pohledu orální historie. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2016.
- 518, Vladimír. Kmeny 0: městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989. V Praze: Bigg Boss & Yinachi, 2013.

Absolventské práce

- BARAN, Ondřej. *Proměny tzv. fanouškovských projevů v 1. a 2. české fotbalové lize (zvláště s přihlédnutím k vývoji po roce 2006)* [online]. 2015 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/148419>.
- BREJTROVÁ, Kamila. *Fotbaloví fanoušci a jejich "nepřátelé" - média a bezpečnostní složky* [online]. 2013 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/100465>.
- HROMÁDKA, Tomáš. *Agresivní projevy a postoje fotbalových fanoušků Slavia Praha* [online]. 2012 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/111254>.
- KASAL, Josef. *Kultura a divácké násilí* [online]. 2012 [cit. 15. 5. 2018], s. 28–32. Dostupné z: <http://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/101950>.
- KOLAFA, Martin. *Fotbaloví diváci na českém území v letech 1919-1925. Jejich chování a projevy násilí při fotbalových zápasech* [online]. 2011 [cit. 2019-07-28].
- MIKEŠ, Marek. *Rowdies a jejich zobrazení v českém tisku 80. let* [online]. 2018 [cit. 2019-08-01]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/192612>.
- SEŠÍN, Petr. *Proč Bohemák napadá Bohemáka?* [online]. 2014 [cit. 2019-07-28]. Dostupné z: http://lidemesta.cz/assets/media/files/16-2014_3/Sesin.pdf

Archivní materiály

Archiv bezpečnostních složek, Oddělení archivních fondů MV ČSR, StB a vojsk MV

Situační zpráva federálního ministerstva vnitra ČSSR č. 121 ze dne 20. června 1985

Situační zpráva federálního ministerstva vnitra ČSSR č. 166 ze dne 2. listopadu 1989

Situační zpráva ministerstva vnitra ČSR č. 22 ze dne 9. srpna 1988

Situační zpráva ministerstva vnitra ČSR č. 222 ze dne 9. srpna 1988

Situační zpráva ministerstva vnitra ČSR č. 305 ze dne 1. listopadu 1989

Situační zpráva ministerstva vnitra ČSR č. 306 ze dne 2. listopadu 1989

Situační zpráva ministerstva vnitra ČSR č. 347 ze dne 12. prosince 1984

Rozhovory

Jaroslav [cit. 15. 5. 2018] (Osobní archiv autora, částečně dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>)

František [cit. 15. 5. 2018] (Osobní archiv autora, částečně dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/vlajkonosi-a-normalizace/>)

Michal [cit. 15. 5. 2018] (Osobní archiv autora)

Zdeněk [cit. 15. 5. 2018] (Dostupné z: <http://www.supporters.cz/clanek/rozhovor-se-zdenkem-nejen-o-600-vyjezdech/4852.html>)

František [cit. 15. 5. 2018] (Dostupné z: <http://www.supporters.cz/clanek/rozhovor-s-autorem-knihy-50-let-v-hledisti-sparty/3883.html>)

Komunitní weby

<https://www.spartaforever.cz>

<http://www.holasovo.estranky.cz>

<http://www.thordivision.com>

<https://www.vyjezdaci.cz>

<http://www.supporters.cz>

<http://hooligans.cz>

Nepublikované prameny

pocházejí z osobních sbírek ve vlastnictví Jaroslava Brandyse, Františka Rozhoně, Jaroslava Janoše a Michala Holase. Výběr z jejich reprodukcí v osobním archivu autora je součástí přílohy této diplomové práce.